El Baró de Maldà

i L'HOSPITALET

(1746-1996)

250è aniversari del seu naixement

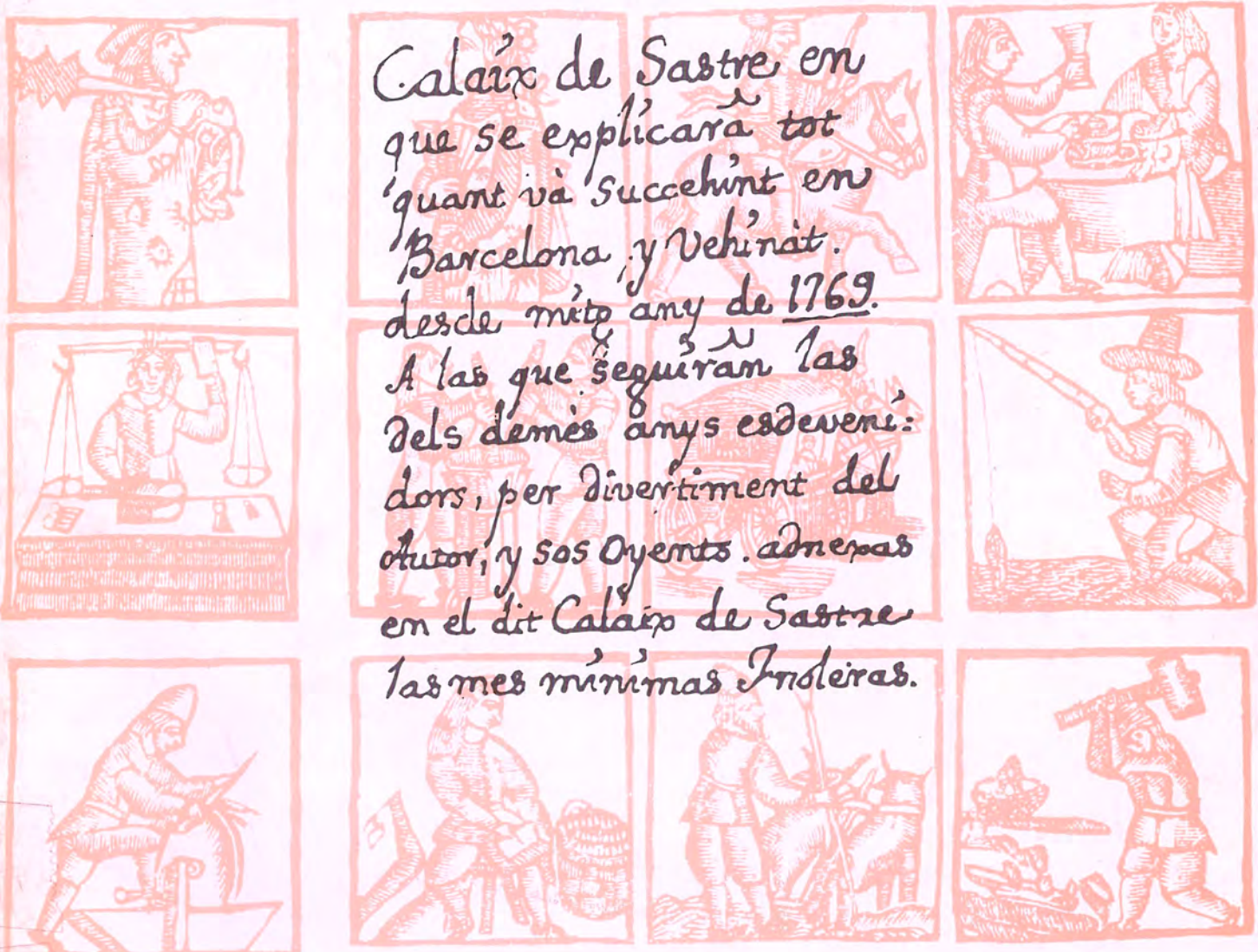

Ajuntament de L'Hospitalet

El Baró de Maldà
i L'HOSPITALET

(1746-1996)
250è aniversari del seu naixement

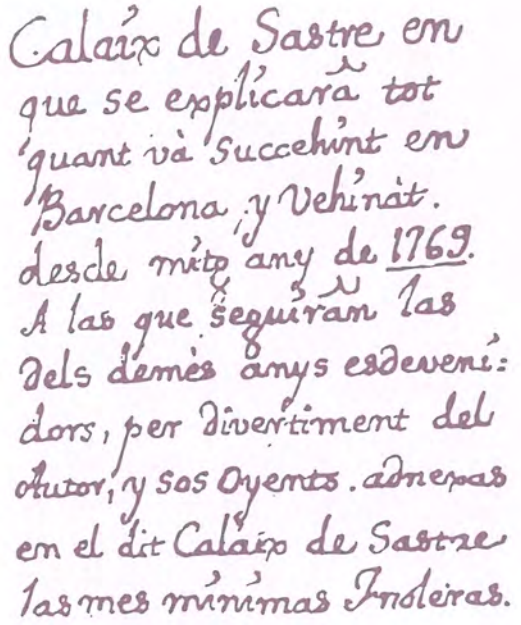
Calaix de Sastre en
que se esplicarà tot
'quant và succehint en
Barcelona, y Vehinàt.
desde mitg any de 1769.
A las que seguiran las
dels demès anys esdevenidors, per divertiment del
Autor, y sos Oyents. adenas
en el dit Calaix de Sastre
las mes mínimas Indeiras.

Ajuntament de L'Hospitalet

Ajuntament de L'Hospitalet
Octubre de 1996

Servei d'Educació de l'Àrea d'Educació i Cultura
C. de Girona, 10, 2n, 08901 L'Hospitalet.
Telèfon: 402 96 79
Redacció i selecció de textos: **Joan Soler i Amigó**
Disseny, infografia i producció: **Direcció de Comunicació i Imatge**
Producció tècnica i impressió: **Impremta municipal**
Dipòsit legal: B-29573-96

SUMARI

EL POBLE DE MALDÀ, **7**

ELS SENYORS DE MALDÀ I MALDANELL, **7**

DON RAFAEL D'AMAT I DE CORTADA, BARÓ DE MALDÀ, **9**

- DE QUIN BARÓ DE MALDÀ PARLEM?, **9**
- LA SEVA ÈPOCA, **9**
- EL SEU LLINATGE, **11**
- LA SEVA VIDA, **13**
- ELS SEUS ESTUDIS, LES SEVES AFECCIONS, **13**
- EL SEU TARANNÀ, **13**
- LA SEVA OBRA: EL CALAIX DE SASTRE, **14**
- L'ESCRIPTOR I EL SEU PÚBLIC, **15**
- L'ART I L'OFICI D'ESCRIURE, **15**
- LA LLENGUA I EL GÈNERE LITERARI, **16**
- EN QUIN CATALÀ ESCRIU, **17**
- ALGUNS DELS SEUS TEMES PREFERITS, **19**

EL BARÓ DE MALDÀ I L'HOSPITALET, **25**

- PETITA HISTÒRIA D'UNES FONTS, **25**
- L'HOSPITALET EN TEMPS DEL BARÓ DE MALDÀ, **26**
- EL BARÓ DE MALDÀ DESCRIU L'HOSPITALET DEL SEU TEMPS, **28**
- LES FESTES DE SANT ROC, **29**

BIBLIOGRAFIA, **35**

A L'Hospitalet, el nom del Baró de Maldà té una referència immediata: el carrer que va de la plaça de l'Ajuntament a la del Repartidor, creuant el passatge Xerricó i el carrer de Barcelona.

Però, certament, més enllà en el temps i en la memòria, el Baró de Maldà era una persona que alguna relació tenia amb L'Hospitalet, per les propietats que hi posseïa i les estades que hi feia.

La commemoració del 250è aniversari del seu naixement ens dóna una bona ocasió per saber coses d'ell, de la seva època i de L'Hospitalet d'aquells temps. I no sols el nom del seu carrer sinó també el del passatge Xerricó i fins el del barri de la Torrassa recobraran la seva vella significació.

EL POBLE DE MALDÀ

Venint per la carretera de la Portella, de continus revolts, vorejant el riu Corb, de sobte es veu Maldà dalt d'un turó. Una silueta singular coronada pel castell i el campanar.

Maldà està situat a la comarca de l'Urgell, al límit amb la de les Garrigues, a 428 metres d'altitud, al pla prop d'on arrenca la serra del Tallat. El seu terme, de 31,62 km^2, està poblat de pinedes de pi blanc, carrasques, brolles i pastures.

A Maldà sol bufar-hi el ponent, anomenat serè o «de per avall», saludable i bo per als conreus, sobretot per a la vinya. I, a la primavera i l'estiu, a la tarda i al vespre, la marinada, humida i fresca. I sovint, la morella, fina i glaçada, de la banda de garbí.

El conreu és part de secà -cereals, oliveres, ametllers i vinyes- i part de regadiu -hortalisses, llegums- en les fondalades de la riera Maldanell i del riu Corb.

En el segle XII, Maldà era un poble emmurallat amb una poderosa torre de defensa, una fortalesa inexpugnable. Al principi del s. XIII es construeix un nou castell, que s'amplia anys a venir fins a les darreres obres, que daten de 1722. L'any 1833, durant la primera carlinada, un escamot de carlins en retirada va calar-hi foc perquè no pogués ser utilitzat per les tropes liberals.

El poble s'apinya en l'indret que fou el clos emmurallat, a l'entorn dels murs mig derruïts del castell-palau dels barons de Maldà. Els carrers són estrets i costeruts. L'església de Santa Maria és del segle XVIII, d'estil barroc, de quan Maldà era puixant. Als peus de la població es troba l'església romànica de Sant Pere.

La localitat va augmentar la seva població i els 554 habitants amb què comptava l'any 1787 van incrementar-se a 933 l'any 1860. Des del darrer terç del segle XIX va sofrir una considerable davallada, tot i que es va redreçar durant el primer terç del XX. Després de la guerra civil de 1936-1939 va tornar a caure fins a 342 habitants l'any 1986.

ELS SENYORS DE MALDÀ I MALDANELL

Els primers senyors del castell de Maldà foren els vescomtes de Cardona. Per dret de conquesta, des de 1078, i per atorgament dels comtes de Barcelona Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II a Na Guilla de Sant Martí, viuda d'En Folc de Cardona, i al seu fill En Ramon Folc, l'any 1082. Fins que, l'any 1273, Na Berenguera de Cardona ven els castells de Maldà i Maldanell al rei Jaume I el Conqueridor. Maldà esdevé patrimoni reial.

La història de la baronia de Maldà i Maldanell està marcada, des de Pere III el Cerimoniós, per successius canvis de pertinença, per herència, per enllaç matrimonial, per compra dels drets nobiliaris, per subhasta pública, sense estalviar plets i litigis de tot caire. Torna als Cardona, passa als d'Albert, als de Frígola, als Cortada...

La casa de Cortada

Don Jaume de Cortada i Sala, cavaller de Barcelona i correu major, adquireix les possessions de Maldà i Maldanell en pública subhasta.

Així que Jaume Cortada pren possessió de la senyoria alodial i campal dels pobles i termes de Maldà i Maldanell, rep dels seus residents les confessions dels drets que l'hi prestaven, declara comissades les finques d'aquells que les tenien descurades i obliga a pagar els drets que n'acredita com a senyor alodial.

El fill, Francesc Cortada i Cabanyes s'estableix al castell com a baró de Maldà.

A la portalada del castell, adovellada i datable del segle XV, s'hi veu sobregravat l'escut de la família Cortada i la data 1682, que correspon a les ampliacions i reformes realitzades per Jaume Cortada. L'escut és descrit així en el llibre nobiliari que es guarda a l'arxiu de la baronia de Maldà:

> *Havent D. Jaume Cortada obrat en servei del Rei nostre Sr. particularment en lo siti de Barcelona* on ses armes reals estigueren catorce mesos per redemir aquella a sa seguida obediencia, havent-lo servit amb tanta llealtat ab gravissims perills de sa vida i amb grans desembolsos, socorrent sos exercits reals, li dona les armes que aqui estan: dividit en tres quartos lo 1.er és lo sobre camp blau en lo qual hi ha un lleó de son nadiu color que significa la persona real, pres de un quarto de les armes reals, amb quatre abelles que signifiquen la dolçura de son real servei, lo cor rodejat de deu estrelles de plata que té dit lleó en les mans és lo símbol de la innata fidelitat. Lo 2.on quarto un camp de plata amb un gos de color pardo clar amb clapes negres que significa la llealtat. Lo 3.er cuarto l'avefenix en camp d'or significa haver renascut de sí mateix per ésser estats sos predecesors de noble família com ho prova l'haver tingut un germà de son avi patern gran creu de religió militar.*
>
> *El setge de Barcelona a què es refereix és el de les tropes de Felip IV, comanades pel general Joan Josep d'Àustria, els anys 1651-1652, quan Catalunya era sota sobirania francesa.

A la tercera generació dels Cortada, per manca d'hereu, la baronia passa a la pubilla, Maria Teresa Cortada de Senjust, i, a través d'ella, per esposori, a N'Antoni d'Amat i de Junyent. El fill d'ambdós, Rafael d'Amat i de Cortada, és el renomenat Baró de Maldà. La nissaga es mantindrà, per una successió d'hereus i pubilles, fins a Alfons de Vilallonga i de Carcer, l'actual baró de Maldà i Maldanell.

DON RAFAEL D'AMAT I DE CORTADA, BARÓ DE MALDÀ

DE QUIN BARÓ DE MALDÀ PARLEM?

No n'hi hagut pas un de sol, com hem vist, de Baró de Maldà a través del temps fins a l'actualitat. Però sempre que s'anomena el Baró de Maldà, ras i curt, com per antonomàsia, hom es refereix a Don Rafael d'Amat i de Cortada, l'autor del cèlebre *Calaix de Sastre*.

Rafael d'Amat i de Cortada va viure a cavall dels segles XVIII-XIX: va néixer a Barcelona l'any 1746 -enguany en fa 250- i va morir-hi el 1819. Era fill d'Antoni d'Amat i de Junyent, coronel dels Reials Exèrcits de Sa Majestat Catòlica i de Maria Teresa de Cortada i de Senjust. Era nét del marquès de Castellbell per la branca paterna i hereu de la baronia de Maldà i Maldanell per la branca materna. Pertanyia, doncs, a la petita noblesa rendista d'encunyació borbònica, sense gaire poder econòmic ni polític.

LA SEVA ÈPOCA

Margarida Aritzeta, en la documentada introducció al llibre *Viles i ciutats de Catalunya* que aplega textos diversos del Baró de Maldà, emmarca el context social i polític de l'època que li va escaure de viure al Baró de Maldà. Una època de gran interès, en especial pel pas de l'Antic Règim a la industrialització, per l'ascens de la burgesia enfront de l'aristocràcia i per la incipient formació de la classe obrera.

> "El Baró de Maldà va viure en una època de canvis i de transformacions profundes. Va néixer amb el regnat del segon dels Borbons, Ferran VI, que accedia a la Corona espanyola el 1746. I va viure els regnats de Carles IIII (1759-1788), Carles IV (1788-1808) i una part ben interessant del de Ferran VII (1808-1833).
>
> El Baró de Maldà va viure a la Catalunya borbònica, amb les repercussions del Decret de Nova Planta de 1716, que abolia entre altres coses el règim jurídic propi i les institucions d'autogovern de la Corona d'Aragó, com també les universitats del Principat, que foren substituïdes per la de Cervera.
>
> Entre molts altres fets que varen marcar el seu temps, remarquem els canvis, les transformacions i els esdeveniments següents:
>
> L'ambient literari català de l'època és molt pobre. Desplaçada la cort a Castella amb Ferran el Catòlic, la producció literària culta en català va minvant progressivament. En el segle XVIII, bé que hi ha nombroses manifestacions de gèneres populars, la producció literària culta és minsa. L'ambient no propicia l'edició d'obres en català i els sectors cultes manifesten una preferència pel castellà. Bona part de la producció, de baixa qualitat i ambicions literàries mínimes, queda reclosa en l'àmbit de les tertúlies. Malgrat tot, la Universitat de Cervera, l'Acadèmia de Bones Lletres i altres institucions tenen entre els seus membres persones notables que s'interessen per la llengua, la història i la literatura del país.

Durant tot el segle XVIII es produeix un gran creixement demogràfic, que fa doblar la població del Principat. Al mateix temps, es produeix una expansió dels conreus, una major producció agrícola i una major comercialització dels productes. Això es tradueix en un creixement econòmic. Els excedents de la població agrària es desplacen a les àrees urbanes i es converteixen en mà d'obra que desborda i esbotza l'antiga estructura dels gremis, sobretot a les indústries de nova creació i, per tant, sense reglamentació gremial (com la tèxtil). És la base del creixement industrial del segle XIX.

El creixement econòmic suposa l'ascens de la burgesia, que té un pes cada vegada més important en el context social, de manera que arriba a substituir amb la seva influència i la força del diner l'antiga influència de la petita i mitjana noblesa, rendista i desvagada, que cada vegada es va empobrint més (no pot afrontar l'augment de despeses i de preus que comporten els nous temps). Moltes vegades aquests burgesos busquen aliances matrimonials amb membres de la noblesa empobrida per acabar de consolidar el seu ascens i prestigi socials.

La població agrària, sotmesa als impostos, delmes i primícies dels senyors, fa sentir el seu descontentament, fins que s'oposa als darrers vestigis d'aquest poder.

Quant a fets puntuals significatius, recordem:

El 1758 es crea a Barcelona la Junta de Comerç.

El 1760 els diputats de Barcelona, València, Ciutat de Mallorca i Saragossa presenten a Madrid, a les Corts, un memorial en el qual reivindiquen les llibertats nacionals abolides per Felip V.

El 1767 són expulsats els jesuïtes d'Espanya.

El 1778 Carles III autoritza el comerç català amb Amèrica.

El 1789, amb la presa de la Bastilla, comença la Revolució Francesa.

De 1793 a 1795 la Corona espanyola entra en guerra contra la Convenció francesa. Els exèrcits es mouen pel territori català i graven l'economia dels pobles i els masos, que els han d'allotjar i mantenir, a més d'enviar els seus fills (mà d'obra que tenien) al front.

De 1808 a 1814 tenen lloc les guerres napoleòniques.

De 1810 a 1814 es constitueixen i actuen les Corts de Cadis.

L'any 1812 es redacta la primera Constitució Espanyola, de tendència unitarista.

L'any 1814 Ferran VII (El Deseado) restableix l'absolutisme borbònic.

El Baró de Maldà, que va morir a començaments del 1819, ja no va viure, per sort seva, el Trienni liberal ni, per tant, les primeres desamortitzacions i la desvinculació dels béns de la noblesa.

Durant els setanta-dos anys de la vida del Baró de Maldà, la seva Barcelona va canviar molt. Les cases, els barris, els carrers, els oficis i els costums, els ambients i les diversions, les manifestacions de la cultura i de la curiositat populars, són descrits amb precisió a les pàgines manuscrites dels setanta-un volums del seu *Calaix de Sastre*."

Els canvis i les transformacions socials que apunta Margarida Aritzeta són estudiats a fons per l'historiador Josep Fontana, en *La fi de l'Antic Règim i la industrialització*. Una de les situacions que analitza es refereix a la condició i els privilegis de la noblesa en el segle XVIII i la política borbònica de concessió de títols nobiliaris a canvi de diners i per atreure a la monarquia determinats grups socials i el consegüent ascens de la burgesia com a nova classe dominant, vinculada a la industrialització:

"L'ennobliment tenia unes funcions molt clares. Era una via de promoció social -permetia d'usar cotxes i lacais, de decorar el nom amb partícules, etc.- que facilitava la integració de la burgesia ascendent dins el marc de la societat de l'Antic Règim. Hi havia, a més, avantatges més directes i immediats. El règim municipal establert a Catalunya per la «nova planta» de Felip V reservava als membres dels estaments privilegiats els càrrecs municipals que permetien el con-

trol de la vida local, sense oblidar l'exempció de pagar el cadastre personal o de la càrrega de l'allotjament de les tropes. I hi ha encara el tema, massa oblidat, del dret a portar armes, vital en temps en què els camins eren prou insegurs.

No ha de sorprendre'ns, doncs, que l'ennobliment fos cobejat pels que tenien recursos per a sostenir-lo. No podem, però, simplificar la interpretació d'aquest fet. Mentre en alguns casos l'ennoblit sembla haver fet un esforç per tal d'assimilar-se a les formes de vida pròpiament aristocràtiques, abandonant fins i tot velles vies de guany per fer-se fonamentalment rendista, la majoria dels burgesos més actius han fet compatible l'ennobliment i l'ascens social amb la continuïtat del negoci i el manteniment dels seus vells costums i relacions. Cosa que serà, en general, mal vista per la noblesa «pròpiament dita». El Baró de Maldà, al qual agradaven poc aquests «*nous nobles*», se sorprenia que un home com Erasme de Gonima continués fent-se amb la gent que treballaven a les seves fàbriques, «*que no es desdenya de tractar-los com antes de cavaller*». Perquè això duia a un món en què «*qui és senyor no vol semblar senyor en lo porte que li correspon, sí que marxant o menestral (...) i qui no és senyor voler vestir com un senyor*».

La crítica més general, i més dura, solia ser, però, la que venia de la burocràcia de la monarquia, que percebia prou bé que aquests rics ennoblits no eren dels «seus», sinó que pertanyien a una altra classe, a una altra mena de societat, basada fonamentalment en la riquesa i no en el privilegi.

Aquesta fluïdesa en la promoció dels individus i les famílies, que en poques generacions podien passar de modestíssims orígens als palaus i l'ennobliment, no feia més que reforçar el pes dels novament enriquits en la fracció dominant d'aquesta societat. El resultat era molt menys el d'ennoblir la burgesia que el d'emburgesir la noblesa. No és que la promoció nobiliària fos un fet nou. La «inflació d'honors» datava de la darreria del segle XVI i es pot comprovar que les concessions de títols de ciutadà honrat, cavaller o noble foren molt més nombroses al segle XVII que al XVIII. Però en l'etapa anterior solien caure en membres de les professions liberals -amb una riquesa rendista basada en la propietat de la terra, en les pensions dels censals i en els censos emfitèutics- que sovint es preparaven el camí amb la compra d'alguna senyoria i que no tenien gaires dificultats per adaptar-se a les formes de vida de la noblesa tradicional. El mateix Baró de Maldà, crític ferotge de l'emburgesiment de la darreria del segle XVIII, era d'una família a la qual la noblesa i les senyories no venien de gaire lluny. Ara, però, la promoció era molt més ràpida i se'n beneficiaven fills d'hortolans o de teixidors, que podien comprar-se un gran casal o fer-se una torre esplèndida, però que continuaven lligats a la fàbrica i al negoci i tenien els problemes derivats d'aquestes activitats al centre de les seves preocupacions.

Al *Calaix de Sastre* del Baró de Maldà hi podreu trobar anàlisis prou lúcides d'aquesta mena de canvis, que no li plaïen gens ni mica. «*Com en lo dia tot són fàbriques i màquines, indústria i comerç, per últim, tot amunt de luxo*» -ens diu-, comerç i luxe «*ho corrompen tot en qualsevulla classe de persones, i lo diner que és lo mòbil de tot*»".

EL SEU LLINATGE

El pedagog Alexandre Galí, en la interessant presentació del llibre *El Col·legi de la Bona Vida* que recull textos diversos del *Calaix de Sastre*, ofereix una completa biografia del Baró de Maldà i el seu llinatge nobiliari:

> "Per línia paterna, Rafael d'Amat era entroncat amb els marquesos de Castellbell, de nom Amat com ell, nissaga d'antiquíssimes arrels que l'any 1702 va ésser afavorida per Felip V amb el dit marquesat. Hom pot suposar, doncs, que el pare del nostre Amat, Anton Amat i de Junyent, era

fill del segon marquès de Castellbell, com ho seria el famós Manuel Amat i de Junyent, el que fou virrei del Perú i va fer construir el palau de la Rambla conegut per la Virreina. Fadristerns tots dos germans, entre la carrera de l'Església i la de les armes, van optar per aquesta, on Anton, el pare del nostre Rafael, va assolir la graduació de coronel. Però així com Manuel, lligant la seva sort amb l'exercici de les armes, va arribar al virregnat del Perú, que va exercir durant quinze anys i on es va acreditar d'home apte però dur i cobejós, Anton -«*el meu pare i senyor*», com diu Rafael d'Amat-, de segur més pacífic, va triar el camí planer d'un bon casament. I no ho va desencertar. Va casar-se amb Maria Teresa de Cortada i de Senjust, en la qual requeia l'herència de dues grans cases pairals acabades d'entroncar: la dels Cortada i la dels Senjust. La casa Cortada, junt amb altres propietats, havia dut al matrimoni, del qual nasqué Maria Teresa, la baronia de Maldà i Maldanell, i la casa Senjust, tan poderosa o més que la Cortada, la senyoria de la Morana, que afrontava amb la dita baronia. Tot aquest bé de Déu amb els seus apèndixs va constituir el patrimoni, força copiós, del nostre Rafael d'Amat. Ell mateix cita com a seves, al voltant de Barcelona, la casa de can Peixau, a Badalona, aportació dels Senjust, la torre d'Esplugues, encara avui existent i coneguda com sempre per casa Cortada, i les propietats que aquesta mateixa casa tenia a L'Hospitalet, o sia dues torres i heretats anomenades l'una Torre Llampada, vulgarment la Torrassa, i l'altra dita la Torreta, i a més la torre dita d'En Bosch. A una d'aquestes últimes torres devien pertànyer els terrenys per on passa, a L'Hospitalet, l'actual carrer de Maldà, i on devia radicar la casa dita d'en Xerricó, on s'instal·lava Rafael d'Amat els dies de la festa major d'aquest poble.

Quant a Barcelona, N'Amat esmenta com a seves la «*casa grande Cortada, a les escales d'En Caçador*» segurament a l'indret on hi ha avui el carrer d'aquest nom, edifici, pel que es veu, molt vell que ell tenia llogat, i la casa del carrer del Pi on ell vivia i que sempre anomena casa Cortada, tot i que era la casa dels Senjust segurament renovada.

No cal dir que l'ennobliment i enriquiment de la branca fadristerna d'Anton d'Amat i Junyent va contribuir a estrènyer els lligams amb el tronc pairal dels Castellbell. Rafael d'Amat, en data 24 de novembre del 1766, va casar-se amb la seva cosina, filla del marquès de Castellbell, Esperança Amat i Rocabertí, dama molt gentil i discreta que va morir santament en data 14 de gener del 1788, deixant a N'Amat sis fills.

No eren tan afectuoses o cordials les relacions del nostre baró amb el seu oncle Manuel, el virrei. Aquest, venint d'Amèrica, després de vint-i-quatre anys d'absència, va arribar a Barcelona el 22 d'octubre del 1777. Home expeditiu, quan va arribar ja tenia gairebé a punt el Palau de la Rambla i la famosa torre de Gràcia coneguda també per la Virreina, començats tots dos edificis l'any 1772. En aquest últim s'hi havia fet instal·lar un rellotge amb tres campanes, diu N'Amat, «*vingudes de Lima*».

El virrei Amat, pel que es veu, era home també de fortes passions; d'aquí que la seva vida tingui aspectes quelcom llegendaris, un d'ells el del seu casament, encara no feia dos anys d'arribat a Barcelona, o sia el 3 de juny del 1779, amb una d'aquelles dames que feien vida de religió al Convent de Jonqueres, existent aleshores en el carrer d'aquest nom, tot esperant que algú les demanés per casar-se, si és que tenien aquesta sort o aquesta desgràcia. La núvia fou Maria Francesca Fiveller i Bru, i el casament va fer-se d'una manera sobtada, «*amb procura*», diu Rafael d'Amat, i «*amb lo meu pare i senyor*», essent virrei a Madrid, i dotze dies més tard, arribat ell «*secreto*» a Barcelona, es va celebrar a la torre de Gràcia la gran festassa de bodes. El virrei no va gaudir gaire temps dels seus palaus i de la vida matrimonial, puix que el 16 de febrer del 1782, transcorreguts a penes tres anys del seu casament, era dut a enterrar amb tota la pompa a l'església de Sant Francesc, al capdavall de la Rambla. No és estrany, doncs, que la vídua s'encomanés la força llegendària de la vida del marit i la ment popular vinculés en la «Virreina» l'existència i el nom dels dos magnífics edificis."

LA SEVA VIDA

Rafael d'Amat i de Cortada es va casar a l'edat de vint anys. Tota la vida va viure a Barcelona, al carrer del Pi número 5, a la casa la planta baixa de la qual és actualment ocupada per les Galeries i Cine Maldà, encara propietat de la baronia. També feia estades sovintejades -ell en deia «*estances*» o «*jornals*»- a les seves propietats de Badalona, Esplugues i L'Hospitalet, i a les de la baronia de Maldà, a l'Urgell, a la Segarra i a l'Empordà.

Va dedicar els seus dies a conèixer la vida de Barcelona i la seva rodalia, com també de molts pobles, viles i ciutats d'arreu de Catalunya. De dia en dia, amb gran regularitat i dedicació, va anar-ne transcrivint les impressions en el dietari que va titular *Calaix de Sastre*.

En esclatar la guerra de la Independència va obtenir de les autoritats franceses un salconduit per anar a prendre les aigües a Caldes de Montbui. Però no hi va anar, sinó que es va exiliar voluntàriament a Vic, i després a Berga i a Vilalba, que no estaven sota l'ocupació francesa.

ELS SEUS ESTUDIS, LES SEVES AFECCIONS

Va estudiar humanitats a l'aristocràtic col·legi de Cordelles- l'anomenat Seminari de Nobles-, que estava situat a la part alta de la Rambla -on ara hi ha el teatre Poliorama-, d'on ve el nom de Rambla dels Estudis. Era d'educació castellanitzant i estava regentat pels jesuïtes. A més de gramàtica i retòrica, llatí i grec, filosofia, història i geografia, s'hi ensenyava dansa, música, esgrima, com esqueia a la noblesa.

Dominava el castellà i el llatí i tenia coneixements de francès i d'italià, a més del català, la llengua amb què va redactar el *Calaix de Sastre*. Sabia música i tocava la viola i el clavicèmbal i, fins i tot, la guitarra. S'entretenia dibuixant i, sobretot, escrivint: era un veritable grafòman.

EL SEU TARANNÀ

Margarida Aritzeta dóna unes pinzellades ben justes al seu retrat personal i al seu comportament:

> "Lleugerament racionalista en tant que fill del seu temps, però profundament marcat per la religió, i conservador, com s'escau entre la petita noblesa rendista que ha de conviure amb la polseguera que aixeca la Revolució Francesa i, per tant, visceralment antifrancès a partir de 1789, ha incorporat a la seva vida social, no obstant això, les convencions de la *politesse*. És, per tant, refinat, alhora que un xic vulgar. És elitista i alhora l'atreu profundament tot el que és popular. Catòlic per educació i en part per superstició, profundament hedonista, contradictori i tímid, extravertit..."

I Antoni Comas, en la *Història de la Literatura Catalana*, les complementa:

> "Devia tenir un entregent excepcional, uns dots de cordialitat verament poc freqüents i un sentit de l'observació, una sensibilitat externa finíssima. Només així és explicable que hagués arribat a fer aquesta gran crònica de fets trivials que és el *Calaix de Sastre*.

Fins i tot potser era una mica plaga. Almenys li agradava d'ésser popular, que l'adulessin i que la gent el saludés tot dient-li «*don Rafel*». Una de les coses més sorprenents d'aquest aristòcrata del XVIII és l'atracció que sentia pel món menestral i popular. Hom diria que no s'hi col·loca pas a distància, sinó que s'hi barreja. Per la seva manera d'escriure i per les reaccions ningú no diria que era un noble. Encara més, sovint pren el punt d'observació de l'home del poble, com si, per exemple, no estigués acostumat a la cerimònia, a ésser servit i a menjar amb coberts de plata."

LA SEVA OBRA: EL CALAIX DE SASTRE

El *Calaix de Sastre*, va ser escrit gairebé sense interrupció al llarg de cinquanta anys -de 1769 a 1819-, des de l'edat de vint-i-tres anys fins poc abans de la seva mort, als setanta-dos.

Aquesta és la introducció que en fa:

> *Calaix de Sastre en què s'explicarà tot quant va succeint a Barcelona i veïnat des de mig any 1769, a les que seguiran les dels demés anys esdevenidors per divertiment de l'autor i de sos oients, anexes, en el dit Calaix de Sastre les més mínimes frioleres.*

El 4 de febrer és el darrer dia que hi va escriure, i el 15 l'enterraven. Aquesta és la seva última anotació, pendent fins al darrer moment de deixar constància de tot el que succeïa:

> *Se va continuant l'obra de la gran carretera de la Pedrera de Montjuïc amb unes enormes parets de pedra a la part de mar, la que fa a tot cost, i se li pot dir obra de romans, devent-se al zel i cuidado de l'excel·lentíssim senyor don Francisco Xavier de Castaños.*

Joan Lluís Marfany, a la *Gran Enciclopèdia Catalana* en fa aquesta valoració:

> "L'obra és alguna cosa més que un simple dietari com els que proliferaren els segles XVII i XVIII -per exemple el *Caxón de sastre catalán* (1761)- i, altrament, cal relacionar-lo amb la literatura popular de cordill i la satírica anònima. En aquest precedent valuós del costumisme i del periodisme locals, l'autor no es limità a consignar-hi els fets més o menys fredament, ans els elaborà en forma de narració viva i pintoresca, gairebé sempre humorística, en una llengua directa i col·loquial, circumstàncies que atorguen al *Calaix de Sastre*, ultra el seu valor documental de dietari, el mèrit d'ésser una de les obres més importants de la narrativa en llengua catalana produïda entre el segle XV i el segle XIX."

El *Calaix de Sastre* consta de setanta-un volums, escrits tots de la seva mà, i és encara inèdit en la seva major part.

Margarida Aritzeta remarca la dèria desavesada del Baró a escriure i escriure:

> "Tot plegat fa la sensació d'excés. D'un excés com el que havíem conegut en els artistes barrocs, sobretot els del barroc tardà, els rococó.
>
> Hi ha, en el Baró de Maldà, un desfici per l'escriptura que va molt més enllà de les incomoditats, o de la inconstància pròpia d'un ésser humà aviciat. (...) L'home, corprès davant l'espectacle del món i de la vida, té una necessitat irrefrenable de contar tot el que veu i sap amb paraules, de deixar-ne constància, de provar d'explicar-ho. I no cal dir que els anys que li tocà de viure foren especialment densos i atractius per intentar de retratar aquell món canviant, complex, per intentar d'entendre'l. Un món que, si bé arribà a comprendre, no va acabar d'acceptar."

Tant que va escriure sobre tot el que va veure, i ben poques referències deixa en el *Calaix de Sastre* sobre ell mateix i la seva família: practica amb tota consciència l'anomenat dret a la intimitat, tan reivindicat actualment.

L'ESCRIPTOR I EL SEU PÚBLIC

I doncs, com era ell? Com a persona, ben poca cosa en sabem, si no és pel que deixa traslluir el seu *Calaix de Sastre*. Aritzeta comenta la personalitat del Baró com a escriptor:

> "L'adulació del públic i la percepció de les característiques de la seva obra, que la feien singular en el món de les tertúlies barceloneses, que el coneixien, asseguraven el Baró de Maldà en la seva posició privilegiada d'escriptor. Repeteix sovint que hi ha molts «embrutafulles» a Barcelona, però que cap d'ells no aconseguiria d'escriure amb l'agilitat i gràcia que té ell, qualitats acreditades per anys d'experiència i de contacte amb els receptors.
>
> Per tant, el fet que al país no hi hagués ambient literari en llengua catalana i que, en conseqüència, fossin gairebé nul·les les possibilitats d'edició i acceptació àmplia d'una obra com la del Baró de Maldà (objectius que, precisament per això, ell no s'arribà a plantejar mai), suposà només una dificultat teòrica que no li va representar una trava seriosa per continuar escrivint, perquè ell no escrivia per publicar ni per cap motiu transcendent. Ara, això sí, condicionà estretament les característiques de la seva escriptura.
>
> Rafael d'Amat va haver de buscar i trobar les seves motivacions i el seu públic al marge de l'ambient literari culte, que no existia, i, per tant, també trobà al marge d'una tradició literària culta els incentius per crear: el plaer i la glòria que ambicionava. Encara que les dimensions d'aquest plaer i d'aquesta glòria haguessin de ser només domèstiques, efímeres i escrites amb lletres minúscules. És a dir, que s'haguessin de circumscriure en la seva major part en l'apartat dels gèneres populars en lloc de poder aspirar a ser Literatura amb majúscules."

L'ART I L'OFICI D'ESCRIURE

Aritzeta cita com ell mateix descriu els preliminars acostumats de quan, amb tota parsimònia, es disposa a escriure:

> *...apariat lo tinter de banya amb sa prou empinada cucurulla, desplegada esta amb un parell de plumes corrents i no gaire limpies, per lo que negrejaven, he emprès esta relació, i veure què tal eixirà.*
>
> *...llavores començí luego de trets tots mos apetuscos del caixó, de tintes, plomes i llibre, esta miscel·lànea o Calaix de Sastre, sobre d'una tauleta, començant-me la ploma a embrutar un poc mos dits de tinta, mes no lo paper, que això últim, amigos, m'hauria sabut prou greu.*

I la concepció que té ell mateix de l'art d'escriure, i, sobretot, de l'ingredient de la fantasia:

> "El Baró de Maldà compara sovint a una taronja per esprémer el cúmul d'imatges mentals o de representacions de les experiències viscudes. El suc de la taronja és el resultat de les combinacions de les imatges mentals, el que és traslladable al text. L'escriptura es produeix quan l'autor en vol esprémer el suc. La fantasia és la taronja i el suc és tot allò que dóna de si la fantasia per poder dur a terme l'escriptura. Fantasia i escriptura tenen una relació de causa-efecte."

El mateix Baró ho explica així:

Expremut que he hagut tot lo suc de la taronja, vull dir dema fantasia.

Per posar-e igual en los assumptos, obrint-me'ls dilatats la fantasia, i tot quant me dictava ho copiava en dit cartipàs.

Basta, pues, que la musa ja ha rajat prou.

Rajava la fantasia com qui obre l'aixeta per omplir un càntir d'aigua.

I jo, amb los més, que no ballàvem, fèiem per allí l'agoita, observant-ho jo tot per trasladar-ho des de la vista al paper, ajudant-me per això la fantasia.

Passí la nit entre dormir i estar despert, formant castells i màquines de vent dintre de ma fantasia.

LA LLENGUA I EL GÈNERE LITERARI

Tot i la gramàtica i retòrica que va estudiar al Col·legi dels Nobles de Cordelles, el seu estil és ben planer, defuig el barroquisme recargolat, l'academicisme encarcarat i les fórmules literàries més en voga de l'època.

Alexandre Galí descriu amb gran claredat el seu estil literari, la manera com escriu i per què:

"No és gaire fàcil d'endevinar què va moure Rafael d'Amat a escriure en llengua catalana - contra els costums del seu moment en la seva classe social- el seu inapreciable dietari.

Les memòries escrites per gent catalana que ens han arribat d'aquell segle no autoritzen pas a creure que existís cap mena de tirada especial per aquest gènere literari. Quant a N'Amat, més val creure en una mena de vocació. Una vocació que no s'explica suficientment per la necessitat d'emplenar el temps d'un home que no tenia res a fer i que possiblement per una especial nerviositat no podia estar sense fer res; més aviat caldria explicar-la pel que en podríem dir una retina per l'estil de la que obliga els pintors a agafar el pinzell. D'altra banda, i potser per sort, ni ell llegia res com no fos el breviari o algun llibre de devoció, ni seguia el corrent dels qui en aquells temps a Barcelona dediquessin els lleures a llegir o escriure. Cal dir per sort, puix que altrament ja no hauria tingut aquella retina directa, immediata i fidel, sinó que hauria vist el món tal com el feien veure els tòpics, les frases fetes, els motlles, en suma, de la literatura del seu temps (...) La biblioteca de Rafael d'Amat eren els carrers, les places, les botigues de la ciutat amb la gent, la xerrameca, la vida que hi bullia; les festes, d'església o profanes, les processons, els àpats, els saraus propis de la societat noble en què vivia i els de tota la vida ciutadana del temps. I sobretot les festes majors.

És molt possible que aquesta vocació i aquestes diguem-ne aptituds naturals de Rafael d'Amat haguessin quedat estèrils si no els hagués estat donada des de fora la forma literària que els esqueia, o sia el rec per on totes aquelles possibilitats havien de desbotar. Aquesta forma o aquest gènere no era el de les memòries. Res de les seves aventures, ni dels seus tràfecs espirituals, ni a penes dels incidents de la seva vida familiar en la inacabable tirallonga de manuscrits de Rafael d'Amat. Rafael d'Amat fa un diari, no un dietari, un diari! El gènere que dóna peu a l'obra de Rafael d'Amat és el periodístic.

Cert que el periodisme era molt incipient i rudimentari a casa nostra, malgrat que ja feia força més de cent anys que hi havien començat a aparèixer els fulls volants més o menys escadussers que en deien «Gasetes» o «Notícies vingudes de...» i que en la data en què N'Amat va començar el seu diari, l'any 1769, ja en feia prop de setanta que a Londres havia sortit el primer autèntic diari del món i uns quaranta que hi sortia un diari de la nit tres o quatre vegades la

setmana per informar els lectors de fora de Londres amb més celeritat, i, quant a periòdics o revistes d'altra mena, en aquells temps eren ja arreu d'Europa incomptables. De tot això no n'hi havia a penes res a Barcelona, però se'n devia saber alguna cosa, es devia respirar poc o molt, com ho demostra el fet que el 1762 un tal «*Don Pedro Angel Tarazona, agente de negocios*» intentés la publicació del primer full quotidià de Barcelona. Aquest full va viure escassament un any, el temps potser suficient per a impressionar amb la seva novetat les mentalitats joves (Rafael d'Amat tenia aleshores setze anys) i per deixar en l'esperit del nostre cronista l'empremta que després es convertiria en mòdul per a la seva obra literària.

Potser seria excessiu d'atribuir esperit periodístic a Rafael d'Amat, però no ho seria tant de concedir-li una certa intenció periodística i fins una certa consciència de repòrter. En efecte, hom diria que ell es proposa escriure un veritable diari, com els infants juguen a reis i reines. No sols es pot sospitar pel ritual invariable de les seves pàgines diàries, que en tota ocasió comencen (com estilaven i encara estilen certs diaris) pel dia del mes, el de la setmana, el sant del dia i la nota del temps, sinó molt més pel caràcter públic o general de les notícies (encara que fossin d'experiència personal), per la intenció, pel to i sobretot pel caràcter recapitulador de moltes notes -veritables reportatges o articles periodístics, com les ressenyes sobre les cobles de ceguets de Barcelona, tan plenes d'interès, la de la rotació anual dels jocs d'infants al carrer, la de les tertúlies públiques de la ciutat, etc.

És més: l'any 1792, quan surt el *Diario de Barcelona*, se n'alegra com de la vinguda d'un confrare i diu taxativament: «Ara serem tres a fer diaris»; ell, un altre de qui no recordem el nom i l'esmentat «Diario». I d'aleshores endavant té certa cura de no escriure coses de les que publicava el «Diario»: «*Això, no ho conto, perquè ja ho durà el Diari*», diu sovint."

EN QUIN CATALÀ ESCRIU

No vol ser artificiós i la llengua col·loquial s'adiu més amb el to planer i divertit que vol donar a la seva obra. Però no sols això: és un dels pocs aristòcrates que es nega a castellanitzar-se, tant com a afrancesar-se. Mostra una aversió clara a la llengua imposada. Sovint precisa, tot cofoi, que escriu: *«...no amb llengua de catastro, sí que amb idioma pàtrio o català».*

L'historiador Josep Fontana presenta amb afinada precisió la situació de la llengua catalana i el seu ús a la fi del segle XVIII i a l'inici del XIX:

"Sabem que el problema de la penetració de la llengua castellana a Catalunya ve de lluny i és molt complex. És cert que la difusió de la impremta va facilitar el cultiu del castellà en els terrenys de la literatura i de la ciència, en bona mesura per problemes de mercat. (...) Hi ha, però, motius més profunds que els de mercat per a explicar el progressiu abandonament del català pels professors de Cervera o l'actitud de Capmany, que el declara *«un idioma antiguo provincial, muerto hoy para la república de las letras y desconocido del resto de Europa»*. Si bé la castellanització havia començat abans, serà al segle XVIII quan Catalunya s'anirà convertint en un país que usa dues llengües: el castellà esdevé la llengua de la cultura superior i de la literatura, mentre que el català és la de la cultura popular: la que s'usa en el treball, en els documents notarials, en els contractes i els llibres de comptes, en la pràctica religiosa quotidiana, en la festa de poble o de carrer, en l'ensenyament de les primeres lletres.

Al segle XVIII la llengua catalana sofrirà les conseqüències de la política castellanitzadora del govern. Es tracta, en primer lloc, dels efectes de la centralització administrativa introduïda pels Borbons, que obliga a multiplicar els contactes amb uns organismes i uns funcionaris que només admeten la llengua castellana. Però no és això solament, sinó que els vencedors, que saben que la

llengua és un dels elements fonamentals per a l'existència d'una consciència nacional, lluiten per tal de fer-la desaparèixer, primer de manera dissimulada; més endavant, amb prohibicions legals.

Les capes populars de la societat catalana semblen haver-se resistit als intents descatalanitzadors, cosa que explica el que ens diu el text de Laborde que diu: *«A pesar de esto, el vulgo de Cataluña conserva tenazmente el idioma patrio»* -convé remarcar que aquesta conservació s'atribueix exclusivament als *«vulgo»*. Però l'efecte de la progressiva castellanització de l'escola va ser prou important, sobretot a Barcelona i entre els grups socials benestants.

Una cosa semblant s'ha esdevingut amb les limitacions i prohibicions d'imprimir llibres en català. No són aquestes mesures les que expliquen que els grans escriptors catalans d'aquest segle publiquin en castellà, però la progressiva castellanització de l'ensenyament mitjà i superior hi ha ajudat. Les dues obres en llengua catalana més importants de la centúria, les *Instruccions per l'ensenyança de minyons* de Baldiri Reixach i el *Calaix de Sastre* del Baró de Maldà, són escrits atípics: obra d'un modest rector de poble, el primer, i no destinat a la impremta, el segon. En contrapartida, Antoni Comas ens ha mostrat l'existència d'una amplíssima florida de poesia popular i de literatura religiosa «de consum», a la qual caldria afegir el món, encara mal conegut, de romanços, llunaris, pronòstics, etc. Tot plegat consolida la progressiva dissociació entre una cultura superior castellanitzada i una cultura popular que continua expressant-se en català.

Però, si deixem el criteri de la qualitat dels productes culturals per fixar-nos en la quantitat, que és allò que compta quan es tracta de copsar la vitalitat d'una llengua, haurem d'arribar a la conclusió que, si el conreu de la literatura culta en català estava en decadència -una decadència iniciada almenys al segle XVII-, no es pot dir el mateix de la llengua, que era viva i florent entre les capes populars. Quan, al segle XIX, es produeix l'anomenada Renaixença literària -és a dir, el retorn dels escriptors cultes a l'ús del català-, la cosa no significarà gaires canvis pel que fa a la realitat de la llengua popular, que havia sobreviscut plena de força fins aleshores, sense que els esforços de l'Estat, la castellanització de l'escola, la col·laboració de l'Església i el menyspreu dels mateixos intel·lectuals catalans haguessin aconseguit d'ofegar-la. Catalunya continuava essent a començaments del segle XIX, per dir-ho amb paraules del poeta, «una llengua comuna i la gent que la parla»."

I Galí comenta quina mena de català és el del *Calaix de Sastre*, que no és altre que el que parlava la gent en aquell temps:

"No tinc el menor dubte que el primer que et colpirà serà el català estrafolari que fa servir N'Amat. I no pas perquè ni tu ni jo parlem un català massa excel·lent, sinó perquè de tots els mals hàbits haguts i per haver, els més idiotes són els de la llengua. Tu et riurà de N'Amat perquè diu *«amaneix»* per «clareja», *«querida filla»* i fins (*horresco referens*) *«querit fill»* (...) Ara bé, ¿és que N'Amat escriu exactament el català que es parlava a Barcelona en la divuitena centúria? Això ho han de dir els filòlegs; però, a part de la seva decisió, hom pot sospitar amb molt fonament que molts dels castellanismes de N'Amat o eren propis del parlar que s'estilava entre la gent fina o eren deguts a aquella mena de falsa dignitat que la llengua imposa quan és escrita. Al camp, evidentment, es parlaria com a mínim el català gairebé intacte que hi va trobar Verdaguer, i a Barcelona és innegable que el català es parlava molt més que no pas ara.

Però el català des de feia molts anys a penes s'escrivia; no s'escrivia, ben entès, com a llengua pública, encara que s'escrivís com a llengua de relació familiar. No s'escrivia vol dir que no era llengua literària i, per tant, que no era objecte de cap mena de cultiu ni estudi, amb raríssims intents de fixació en algun que altre diccionari per estudiar el llatí, no el català; vol dir, doncs, que durant molts anys el català va anar a la seva, sense guia ni control, com en les èpoques de la seva primera formació quan del llatí vulgar es va convertir en llengua romànica. La qual cosa em fa sospitar que el català, potser més aviat que les altres llengües romàniques, durant aquesta llarga

tongada, i d'una manera especial durant el segle XVIII, va sofrir canvis possiblement molt pregons que li van fer perdre l'arcaïsme medieval i el van convertir en la llengua que nosaltres vam rebre i que Pompeu Fabra en el seu primer assaig de gramàtica, escrit abans dels vint anys, va qualificar amb encert insuperable de català modern.

Això vol dir que tant d'un compte com de l'altre, com a llengua vella desavesada d'ésser escrita, i com a llengua nova que tot just començava a balbucejar, el català d'aquells temps era completament rovellat i inepte per a la literatura (...) ¿Com va ésser, doncs, que Rafael d'Amat escrivís en català? Jo hi dono una explicació molt senzilla: perquè era literat, i un literat autèntic, d'aquells que veuen les coses amb els ulls propis, coses de debò, coses pròpies i directes, i no com els que en lloc de coses veuen mots i encara emmanllevats, i escriuen perquè el veí escriu i parlen per reflex, com els papagais. Era un original i era original.

El bo de Rafael d'Amat no era savi ni erudit, ni tenia gens de ganes d'ésser-ho, només era literat i prou. Per això veiem que es refugia en el raconet de la gresca, l'únic en què la literatura catalana d'aquell temps podia ficar el nas (...) Però no en diguem mal, de la gresca! És per l'angle de la gresca que la literatura catalana més autèntica es va anar retrobant (...) Van caldre el geni de Verdaguer i la potència d'un Guimerà per a assolir que el seriós reeixís en la nostra literatura i comencés a fer un autèntic respecte."

I aquí convé advertir sobre la transcripció dels textos del *Calaix de Sastre* citats: com la majoria dels que han estat publicats, s'ha tendit a presentar-los amb una ortografia bàsicament actual, per evitar un engavanyament innecessari que podria dificultar-ne la lectura i que allunyaria, sens dubte, la franquesa i espontaneïtat del gènere per causes simplement formals. Amb tot, s'ha procurat mantenir el lèxic i les expressions pròpies, prou riques i suggeridores, castellanismes i llatinades incloses.

ALGUNS DELS SEUS TEMES PREFERITS

La bona taula

Francesc Curet, a *Visions barcelonines*, transcriu algunes de les nombroses ressenyes d'àpats, sempre suculents, no sense abans referir-se al gust de Rafael d'Amat a la bona cuina, tant com a la bona taula. «El Baró de Maldà, que era un bon gormand i feia un excel·lent paper com a convidat, ens il·lustra amb les seves animades descripcions i els seus comentaris picants sobre alguns àpats als quals va assistir»:

Ja han anat posant plats amb simetria i les soperes de pisa per la sopa i escudella d'arròs, cols, &; la carn d'olla al mig amb moltó i vaca excel·lent, amb tot lo demés reliquo que hi entra de verdures, botifarra i carnsalada. En los intermedis de la simetria quedaven les tallades de meló dolces com la mel (...) i les salseres amb salsa de tomàtet, oint-se en l'escudella tal sonido de culleres com campanetes de convents de monges quan toquen a les cinc de la tarda i llavors tothom callava i no després de l'escudella i olla que ja s'hi començava a enraonar havent-hi ja un poc de fonament a la panxa. (...) Desocupada la primera simetria ha entrat la segona de relleno de préssecs al mig amb suc d'allò ben llèpol per lo dolç; guisado amb ànecs, altre de colomins; alguns orduves <hors-d'oeuvres> de pèsols i altres espècies incitatives de l'apetit; d'estos lo plat de botifarres fresques, vianda fora temps, i algo picantetes; pollastres rostits, tortrada d'agredolç, gabolets de llet i crema, tot delicat, i a més, ja no podia passar pel coll, per tenir ja lo ventre com un tinter. (...) Ha seguit la tercera simetria de les postres de síndria dolça i fresca; raïms i altres fruites del temps, finint la bucòlica amb bons tragos de vi de Màlaga, sucant-hi en veires alguns secalls i melindros... (CORET, p. 156)

En el convit de noces del comte de Solterra amb Josepa de Pinós, celebrat el mes de maig de 1801, hi figuraven:

> *...dos ramilletes, confeccionats per Francesc Roca, gendre del difunt Maurici, del carrer de Boquer, de temples, cascades, bases amb agulles triangulars amb mil altres coses, tot massapà, sucres i atmetlles picades, talcos vermells, daurats i platejats, l'un; i l'altre, la major estranyesa i habilitat, el passeig de l'Esplanada amb tot lo que inclou (...) i rajar -en aquest darrer ramillete- un sortidor llet i l'altre cafè.*

Però, tot i la moda aristocràtica, altament afrancesada, el Baró no deixa d'apreciar els àpats tradicionals, «a la moda catalana», no pas menys gustosos i abundants:

> *S'ha començat a tres quarts d'una lo gaudeamus amb plats de sopa i macarrons, amb tal sonido de culleres, com soldats quan posen la baioneta al fusell en l'acció de fer l'exercici... S'ha menjat bé a la moda catalana, puix que en res ha entrat la simetria, puix que en tals llargues taules era impossible formar-se; per lo consegüent lo negoci manducatori ha anat de calent en calent; sense etiquetes ni compliments, que fa més bon profit lo menjar que en estes grans taules de ceremonia que sent freda la vianda no val maldita la cosa.*

I la xocolata, que no hi falti!

No deixa d'aparèixer, a la majoria de les «jornades» del Baró, l'hora de prendre la xocolata, un costum de la noblesa, en apogeu al segle XVIII. En prenien els reis i l'aristocràcia solia organitzar fantàstiques xocolatades, com un ritu social gastronòmic. També l'Església va acollir el seu tast amb entusiasme: "Liquidum non frangit jejunium!" En prenien bisbes i canonges, i els monjos i les monges als convents tampoc no l'estalviaven, sobretot els del Císter i de la Trapa. El Baró de Maldà gairebé cada dia deixa constància de la seva xocolata desfeta amb bescuits o melindros i un vas d'aigua fresca, a mitja tarda, sol o acompanyat.

> *...anem a examinar què tal lo xocolata, per si lo bon Jaumelo tindria ja fet per flocar-me la xicra pels bigotis amb una llesca de pa i altra de bescuit; luego de remenat lo molinet en la xocolatera me l'ha pujat i me l'he embocat tot sens perdonar a gota ni engrunes de bescuit i un got d'aigua fresca tot seguit.*

Les festes nobles i les populars

De festes, siguin privades, de l'aristocràcia, siguin festes majors on tothom s'hi barreja, tampoc no se'n perd gaires, el nostre Baró, ni deixa de descriure-les, més que qualsevol paisatge. Com aquesta festa al palau del comte de Ricla:

> *A les 9 hores de la nit, quedant ja il·luminat lo gran saló de palàcio amb algunes cinquanta aranyes de cristall... Rompé l'orquesta plena al punt de les nou hores de la nit... Los minuets que se ballaven a lo llarg del saló, o figurats o de quatre, arribarien a ben segur a més 20 les parejes; tocaven-se los minuets amb plena orquesta i les contradanses mentres que los 20 músics d'una tribuna reposaven...*
>
> *Les demés peces de palàcio quedaven magníficament adornades ab molts miralls, pintures, peces de xarol, cornucòpies, taules i cantoneres dorades amb aranyes de cristall de sobre taula, moltes peces curioses d'uns grans gerros o gerres de porcellana pintades sens passar en olvit en petit a la primorosíssima torre de Pequín, que robava l'atenció de quants la veien al passar per alguns d'aquells estrados, colgats los aposentos de vàries robes i primorosos dibuixos de colors; en un d'ells hi havia un canapè a modo de llit de pluma, que era de la reina Isabel Farnesio; il·luminats tots los aposentos de palàcio. En la sala, sobre del pont, luego de passar lo corredor que termina a la tribuna de la parròquia de Santa Maria, quedava en dita sala formada a la parte una com cucanya de Nàpols, i era una gran perspectiva a manera de graderia, que formava o digam tota plena de plats de la fonda, de tot quant podia halagar a l'apetit de quants anaven allí a sopar, a saber, vàrios fiambres, volateria, fricandós, rostits, pastisseries, confitures,*

plats de llet, la major part dolçaina per sos aficionats, comptant-m'hi jo un d'estos. Esta peça, a on era la dita cucanya, des de mitja nit en amunt era prou freqüentada dels Srs. que volien provar colcom de bo, que amb un petit avís als servitores de la fonda i dels cafès, los servien puntuals tot quant demanaven, anant tot allò de franc; alguns hi menjaven gallardament, com en casa seva.

O com aquestes curioses festes del Carnestoltes barceloní, que barrejaven els actes religiosos i els profans, les celebracions aristocràtiques i les populars:

En lo dimarts de Carnestoltes i dia 16 de febrer de 1779 hi hagués funció espiritual, i després de l'Ave Maria del vespre en la iglésia de Sant Felip Neri, consistint amb un quart d'hora d'oració mental i vocal, i acabada, amb tota la música de la catedral se cantà la lletania de la Santíssima Verge, «Ave Regina caelorum» i Oratori, lo qual drama s'intitulava «La conversió de la Madalena», i en son intermedi una plàtica del mateix assumpto de mitja hora, quedant plena de gent la iglésia, chor i tribunes, excepte dones, etc. En quant a funcions mundanes, molts balls en la ciutat. Primo dels cavallers en lo carrer de Santa Anna, prop lo Portal dels Estudis, en casa Batllera. Secundo, lo sarau dels marxants en la casa d'Amat, en lo carrer de Montcada i diferents saraus en cases de menestrals. En la primera de Batllera, que se componia lo sarau de cavallers contribuients per los cinc balls projectats, a dos quarts de deu de l'última nit s'hi donà una esplèndida cena, molt ben servida i abundant de 70 coberts, la que jo no viu, sí que havent sopat a casa i dormit 6 hores a ma satisfacció, havent-me despertat a les 6 del dematí, me n'hi só anat a dos quarts de 7, i encara s'hi ballava, bé que los més dels senyors i senyores havien-se ja retirat a ses cases, i els de més humor i desempenyo quedaven allí encara ballant contradanses, passapiés i minuets, com si tot just s'hi posassen, concloent-se la bulla a 2 quarts de 8. Los balcons encara quedaven tancats, continuant la il·luminació de la cera en les cornucòpies i aranyes de cristall.

L'esdeveniment, el fet divers

Tot i que la vida quotidiana és l'escenari comú del *Calaix de Sastre*, el Baró de Maldà no deixa d'anotar-hi els esdeveniments principals als quals assisteix o que coneix directament.

L'arribada de Carles III a Barcelona:

...desembarcaren en la platja o moll de Barcelona al punt del migdia del 17 d'octubre de l'any 1759, amb moltes aclamacions del poble, estruendo d'artilleria i tocs de les campanes de totes les iglésies d'aquesta ciutat, havent eixit a rebre a Ss. Rs. Ms. i Alteses lo Excm. Sr. Marquès de la Mina, capità General d'aquesta província, qual presentà a tots sos dragons i demés oficials al desembarcadero, posada tota la tropa sobre les armes fora al Portal de Mar fins a Palàcio, i lo Iltre. Ajuntament isqué a rebre el Rei, Reina i Infants amb un molt ric tàlem, vestits los Srs. regidors ab casaques de muer negre, amb gires i jupes de tisú... Per celebració de l'arribo feliç de SS. MM. i Alteses des de Nàpols a esta ciutat de Barcelona hi hagué il·luminació en les nits del 17, 18, 19, 20 i 21 d'octubre, se tirà un gran castell de foc sobre de la Muralla de Mar a la vista de Palàcio cerca de l'Aduana; hi hagué una bella i vistosa moixiganga sense los demés adornos de belles decoracions, que embelesaven a la gent, en lo frontis o fatxada de la Llotja, davant de Palàcio... com també lo molt que s'adornà la Sta. Iglésia Catedral per l'assistència dels monarques i real família al «Te-Deum»... Lo tàlem que serví per lo recibiment dels monarques s'envià al monestir de Montserrat, i los poms de dit riquíssim tàlem són d'or.

L'amidament del quadrant del meridià per a l'establiment del metre:

Efectivament, la Revolució Francesa havia proclamat no sols la llibertat sinó la igualtat: calia unificar mesures, establir un nou sistema mètric de base científica, la unitat del qual no derivés de cap extremitat humana sinó de l'extensió del món, de mesura terràqüia: una unitat exacta, racional, matemàtica, universal, útil per a tota la humanitat.

L'Assemblea Nacional Francesa, en sessió de 8 de maig de 1790, va acordar de sol·licitar a l'Acadèmia de Ciències de París l'establiment d'un nou sistema mètric, i aquesta dictaminà que la unitat de longitud seria la deumilionèsima part del quadrant de meridià terrestre que passa per París, des de Dunquerque a Barcelona; el sistema tindria escala decimal.

La tasca va durar de 1792 a 1798. Aquella insòlita operació nova passar desapercebuda per la gent: tothom s'estranyava de veure uns personatges emperrucats anant per les muntanyes amb una rècula de mules carregades amb grafòmetres, teodolits, ulleres de llarga vista, posts de senyals, cilindres amb mapes enrotllats. De dia col·locaven una mena de tendes còniques de lona blanca als turons, i de nit, encenien fogates, com a fites per amidar distàncies.

La gent se'n feia estranyes figuracions, tant els pagesos i la menestralia com els estaments benestants i la mateixa aristocràcia. El Baró de Maldà s'hi refereix en el «jornal» del 9 d'agost de 1793:

> *Actualment es treballen en aquesta Ciutat tres tendes de campaña quals tenen de quedar llestes per ordre del general en lo vinent dissabte onze d'aquest mes; he oït per posar-se en les muntanyes per l'observació dels astros, i per formació de taules topogràfiques los militars dedicats en tal estudi; també corre una notícia, no sé si certa, que per Real Ordre se posin banderes d'avís en les fortaleses i torres, o atalaies desde Madrid a Barcelona, i en seguida en tota la Costa de Mar en certa distancia fins la frontera, i també en la muntanya de Montserrat, i sien la nit focs, per prompte avís de lo que ocorria en la França, i tenint l'Espanya neutralitat amb França, s'ignora lo fi de semblant providencia.*

Dos mesos més tard, continuen corrent tota mena de rumors sobre les peripècies de l'amidament del meridià:

> *Ahir, en la nit, se veien llums dalt a la muralla de Montjuïc, corresponents estes llumenetes en lo Palàcio del General, Fortalesa de Montgat, altures de Montseny, i demés de la Costa de Mar, havent-ne fetes per est efecte algunes tendes, i si bé que lo motiu s'ignora, s'ha dit si los ingeniers i algun de Marina, amb instruments matemàtics i d'astronomia volien examinar l'altura del meridiano per fixar-lo just, contant-se fins al present en la Isla de Ferro en les Isles Canàries.*

L'avarada d'un globus, alhora novedosa descoberta científica dels germans Montgolfier i atracció popular:

> *...per veure pujar tal globo de gas, se n'anaren a la muralla persones de totes edats, classes i condicions; una infinitat de cotxes parats amb senyores dintre en lo descenso a la muralla de terra hàcia les Ataraçanes i portal de Santa Madrona; los terrats, porxades, torratxes i campanars de la Seu, del Pi i altres ocupats per gent per l'observació del globo. Lo tal globo ha pujat tan bé amb l'esperit de vidriol, que ha arribat casi a desaparèixer de la nostra vista, i més quan se li ha tallada la cordeta que el tenia assegurat... Ja nos l'hem vist com una síndria, després com un meló i després, en sa major altura, com una pilota de jugar, fins desaparèixer amagant-se entre els nuvolets.*

L'incendi del teatre de la Santa Creu, precedent dels que després sofriria el Liceu:

> *A dos quarts de nou se posà foc en lo teatre de les òperes i comèdies d'aquesta ciutat de Barcelona, lo qual se n'apoderà tant que incendià tot l'interior del teatre, cremant fustes, bastidors, papers, cartrons, etc., exhalant-se foc tan voraç i fum, que dessobre i costats del teatre, donant gran resplendor les llames que n'eixien a tot Barcelona, Montjuïc, etc., estenent-se per part de detràs del teatre hàcia les cases noves del carrer Ample, s'ha obert en la Rambla el carrer Nou, després dit del Conde del Asalto, i tement-*

se los habitants de la casa del costat del teatre amb la d'Andrés Caponata, cafeter, per ser al costat i restants fins al carrer Nou, feren tirar per los balcons, cadires, calaixeres, roba i demés trastos de les cases, fugint-ne la gent.

Així mateix, el *Calaix de Sastre* no deixa de manifestar, a tall d'exabruptes, la seva dèria contra els francesos, contra la Revolució que tan malparada havia deixat la monarquia i la noblesa al país veí, les proclames de la qual, com negres nuvolades, amenaçaven el temps que li havia tocat viure:

Maleïts gavatxs, que han abandonat Déu i la Santa Catòlica Religió, deixant senyal, com lo caragol, per tots quants paratges passen!

...vivint hom en contínuus sobresalts d'aquella malvada canalla francesa, amb los rumors que corrien de venir los gavatxs.

...d'estos gavatxs, que no volam res d'ells, mal any los torri!

...les roderes tan en extrem fondes que los carros i carretes s'hi encallaven casi fins al botó de la roda. D'estos, un carro amb sacs no sé sí de blat o altres grans, i lo bàrbaro del carreter, imitador de Robespierre, així com eix mònstruo que ho era de la humanitat, terrorista aquell, aquest ho era de l'animal de la carreta.

EL BARÓ DE MALDÀ I L'HOSPITALET

El Baró de Maldà acostumava a voltar les seves propietats, i a fer-hi estades periòdiques o «*jornals*», com ell les anomenava, sovint per les festes majors. No cal dir, doncs, a L'Hospitalet, a la Torrassa i, sobretot, a can Xerricó.

PETITA HISTÒRIA D'UNES FONTS

Francesc Marcé i Sanabra, en el seu llibre *25 Imatges de L'Hospitalet*, fa referència a un dels barons de Maldà ja a començament del segle XVIII, en relació amb l'arribada de l'aigua a L'Hospitalet.

Es tracta de Josep de Cortada i Bru, «algutzir major de la Reial Audiència, amo, entre d'altres, d'una finca situada en el mateix cor de la vila, entre el carrer Major, el del Centre i la riera de la Creu, coneguda per la Torre del Xiprer i més popularment per can Xerricó». Francesc Marcé en parla en una de les 25 imatges, titulada, precisament, «Petita història d'unes fonts»:

> "Josep de Cortada i Bru, tercer baró de Maldà i avi del cèlebre autor del *Calaix de Sastre*, el dia 4 de desembre de 1729 venia al doctor Josep Carreras, rector de L'Hospitalet, la tercera part de l'aigua que pogués obtenir del torrent de la Font pel preu de 550 lliures.
>
> Llavors L'Hospitalet tenia escassament cinc-cents habitants i els ingressos municipals procedien normalment del cadastre i dels arrendaments de «*l'hostal, tenda i gabella del Lloc*»; de la carnisseria; de l'hostal, la tenda i la taverna de la Bordeta; de l'hostal, la tenda i la taverna de Collblanc; de la provisió del pa, de les terres del comú, dels fems, de la pesca del riu i de la taverna del cap del riu. Aquesta última era tan insignificant «*(una poquedat)*» a causa de trobar-se en un lloc desert i poc visitat, que ni s'exigia fiança a l'arrendatari.
>
> El conjunt d'aquests ingressos cobria escassament les més peremptòries necessitats públiques. En els llibres de comptabilitat, les «eixides» de tot l'any no emplenaven pas més de tres o quatre folis i n'hi havia prou per eixugar tots els ingressos.
>
> Per aquesta raó, moltes vegades eren els fons parroquials els que, en projectar-se alguna millora excepcional o en moments de simple necessitat, suplien o ajudaven els del comú, encara que per aquest motiu quedés inacabada alguna obra de l'església. Aquest és el cas de la compra d'aigua feta pel rector, ja que per al seu ús es reservà solament una ploma i cedí el sobrant al poble per a ús general.
>
> La iniciativa, però, partí de l'Ajuntament. Aprofitant l'oportunitat que el senyor Cortada es trobava ben disposat a dur a terme el que podríem anomenar la primera portada d'aigües al poble, el batlle i els regidors, sabedors de la important quantitat que havia recollit el rector per fer el nou altar major, se n'anaren a la rectoria i prometeren a mossèn Carreras que el municipi s'encarregaria de fer l'altar si ell invertia en la qüestió de l'aigua la quantitat que demanava el Baró de Maldà. Aquest oferiment -que, tot cal dir-ho, quedar i sense complir- decidí mossèn Carreras.

Establert, doncs, l'acord entre Josep de Cortada i el rector, aquell encarregà a Josep Tarafa, mestre de cases, la construcció d'una canonada per conduir l'aigua procedent de la mina de Mas Conill d'Esplugues, a través del torrent de can Cervera, també conegut pel torrent d'en Nyat, fins al safareig del clos de la seva masia o torre. En un lloc oportú del curs de la canonada s'aixecaria una caseta de *«deu palms en quadro»* en l'interior de la qual s'hauria construït un pou *«per a què dins d'aquell s'assoli tota immundícia i solatge»*. També al costat del safareig s'hi posaria una pica de pedra amb una planxa de bronze per al repartiment de l'aigua. La porta d'entrada a aquest repartidor tindria dos panys i claus diferents, segons s'havia convingut amb la parròquia. El cost total de les obres s'estipulà en 1.800 lliures, moneda de Barcelona, que es pagarien en diferents terminis.

Els treballs de canalització anaren a poc a poc. Havien depassar quatre llargs anys perquè la font del comú comencés a funcionar. Independentment d'allò que havia pagat mossèn Carreras, la font costà al poble 667 lliures, la distribució de les quals hem trobat en un estat de comptes que es titula així: *«Nota de tot lo que s'ha pagat per los gastos de la Font, per la conducció de fer venir l'aigua des del repartiment del safareig del senyor Dn. Josep de Cortada, fins a la Placeta de la Carnisseria del carrer del Lloc de L'Hospitalet: Essent Batlle Josep Millàs i Regidors Francesc Duran, Bartomeu Llopis, Pau Ràfols i Josep Miquel: Se començà dita obra de la Font als 21 de maig de 1734 i començaren a rajar les dues aixetes de dita font, a 4 de Nbre. de dit any 1734, Diada del Seràfic St. Francesc»*.

En el frontispici hom col·locà una imatge de santa Eulàlia feta en pedra pels escultors Simeó Torras i Miquel Bonet, que cobraren pel seu treball 8 lliures i 8 sous. Units a la font hi havia un abeurador per al bestiar i dues anelles per fermar-hi els cavalls.

Fins a 1864 -130 anys després- la font de L'Hospitalet i la font de la Rectoria foren les úniques del poble. En aquell any -el nombre d'habitants ja passava dels 3.000- Gaietà M. Amat i d'Amat Junyent Vergés Lentiscles de Cortada Senjust Pagès Planella i de Vallgomera, marquès de Castellbell, baró de Maldà, etc., cedí al comú els seus drets sobre la mina reservant-se a perpetuïtat una quantitat determinada, variable segons l'abundor o l'escassetat del doll."

L'HOSPITALET EN TEMPS DEL BARÓ DE MALDÀ

Jaume Codina, en el llibre *Els pagesos de Provençana*, documenta la seva descripció de L'Hospitalet de la fi del segle XVIII i a començament del segle XIX en diverses fonts. Una d'elles és el *Calaix de Sastre* del Baró de Maldà, una altra és l'enquesta relativa a L'Hospitalet efectuada el 1789 per Francisco de Zamora a tot el Principat:

"Les relacions de Rafael de Cortada, Baró de Maldà, sobre L'Hospitalet constitueixen una font inapreciable de notícies. El detall hi comença justament el 1792. En l'aspecte social les observacions de l'autor són simplistes i superficials, però són les que ara ens interessen. Quan fa l'explicació del poble assenyala l'aspecte humil de les cases en general, pròpies *«de pagesos que se les passen medianament, com parets, treballadors i de pobra gent»*. Al *Calaix de Sastre* les al·lusions del particular versen sobre l'aspecte i indumentària del jovent quan s'aparta de l'habitud pagesa i menestrala de la comarca i adopta nous hàbits i vestimenta francesa, moda que posa furiós el nostre cronista i li arrenca termes durs com *«locas»*, *«encapritxadas de la moda gavatxa»*, *«gent de pipeta i gorra»*, *«pisaverdes a lo currutaco»*, *«basileus»*, *«junta de lacedemonios»*, etc.

L'enquesta efectuada el 1789 per Francisco de Zamora, auditor de l'Audiència de Barcelona i estesa a tot el Principat, ens ajuda també una mica a calibrar el nivell general de vida al terme. A la pregunta sobre els mitjans de vida del poble respon: *«La gente del pueblo es de mediana clase en*

quanto a riquezas, y la mayor parte son labradores y la menor gente de oficio». Respecte als captaires precisa: *«Hay pocos pobres; éstos son la mayor parte ancianos y el rector los provehe».* Sobre la indumentària diu: *«La gente del pueblo es limpia, usan la vestidura regular y no hay luxo». «La vestidura es la misma <que en la comarca> con poca diferencia. Los géneros de que se visten son de los que venden en Barcelona».* Quant a l'alimentació especifica així: *«Que las gentes acomodadas la comida que usan es al medio día la olla y a la noche el platillo, y las demás pan y una sardina o en lugar de ésta un pedacito de tocino, queso u otras frioleras»* (és a dir, el multisecular pa i companatge). Malgrat tot, *«la gente del pueblo es robusta y bien dispuesta; hay pocos viejos y generalment no tienen deformidad». «Las enfermedades más comunes son terciarias, biruelas y dolor de costado, y los remedios que se aplican a ellas son los comunes».*

La gent, per tot plegat, ja és molta. *«Regularmente computados unos años con otros se celebran unos 30 matrimonios, mueren haciendo el mismo cómputo 20, y nacen 60».* El 1778 la parròquia té 1.480 persones, de les quals 1.021 són de comunió o adolescents i adults. El 1787 els majors de 7 anys sumen 1.361. Les cases són 185 (153 cases i 32 barraques). Les cases del poble -ens informa el qüestionari de Zamora- *«son regulares y la mayor parte de ellas construídas de tapias»*, a diferencia de les masies de pedra. No estranya, per tant, que un aiguat fort provoqui enderrocs parcials i totals, com les pluges de maig del 1778.

Acudint ara a l'aspecte numèric veiem el pla de Marina poblat, com sempre, per dues dotzenes de masies; la muntanya ha tingut un increment de població i compta 17 estatges. La resta, fins a 185, compon el poble, que és la part que ha crescut més. Cal dir que ignorem la densitat dels naixents nuclis de Collblanc i la Bordeta. Un 65% aproximat de les casetes del poble pertany a pagesos locals o als menestrals i comparets que les habiten. Finalment: en el transcurs del període que examinem esdevenen amos de casa i terra i deixen, per tant, de ser masovers, Joan Comes, Josep i Fèlix Norta, Josep Oliveres i Pau Prats, tots ells al poble, i Josep Tubau a muntanya. Les finques grans, amb tot, segueixen totes en mans forasteres."

A aquestes informacions s'hi podrien afegir, d'entre les respostes a l'enquesta de Francisco de Zamora -datada a 23 de setembre de 1789-, curiositats com ara aquestes:

Hay una carnicería dentro del pueblo y una taberna o mesón, y a las inmediaciones del pueblo hay otras dos.

Las tierras se cultivan por bueyes y mulas. Habrá unos 50 pares de bueyes y de mulas 20 pares. Usan los mismos instrumentos que usan el resto de Cataluña.

Hay algunas fábricas dentro del término, pero éstas son de Barcelona.

Hay dos médicos y dos boticarios.

Hay maestro, escuela para niños y quatro maestras para niñas.

Sólo se enseña a leer, escribir, cuentas y gramática.

Los que concurren a dicha escuela usada pagan por la enseñanza a causa de que el Ayuntamiento en virtud de Orden Real da 100 libras de gratificación al maestro, pero ésto se entiende en quanto a los habitantes en la jurisdicción del pueblo, y los convecinos pagan al maestro.

La única librería que hay en el pueblo es la del párroco y ésta se franquea al público.

Sólo hay en la rectoría un mapa antiguo en el que se demuestra la superior extensión que tuvo este lugar.

Jaume Codina resumeix així la realitat socioeconòmica de L'Hospitalet en aquesta època i el seu repte:

"En primer lloc el temps del Baró de Maldà és el temps de l'arribada de la primera indústria: els prats d'indianes, al peu del Montjuïc, que no incideixen sinó indirectament en la vida local. La ruptura social, però, és produïda paral·lelament a la naixent industrialització. Les classes socials vesteixen en consonància a l'estat respectiu.

El nivell general atès és elevat. Alguns masovers esdevenen amos de finca pròpia; però s'hi aguanten malament. La propietat, en alguns casos, sembla voler tornar a fugir. La terra esdevé prohibitiva i arriba per primera vegada a les 1.000 lliures per mujada. A les portes de l'era capitalista, L'Hospitalet no es decideix a entrar-hi."

EL BARÓ DE MALDÀ DESCRIU L'HOSPITALET DEL SEU TEMPS

Lo poble de L'Hospitalet està en un pla hàcia la marina i distarà lo riu Llobregat d'allí mitja hora o tres quarts. Lo poble és prou extès en caseria i habitants.

La iglésia parroquial és baix la invocació de santa Eulàlia de Mèrida, verge i màrtir, que és la patrona i la titular de la iglésia, fent-se en tal dia 11 de desembre solemne festa i més per la diada de Sant Roc, patró del poble, anyadint-se lo endemà la festa d'uns Sants Màrtirs, que paga casa Molinas per la dàdiva que en féu d'algunes relíquies en aquella parròquia lo quòndam senyor ardiaca Molinas, que ho fou en la catedral de Barcelona i dugué les relíquies d'estos sants màrtirs de Roma.

En la diada de Sant Roc, festa major que és del poble, hi ha convit general d'hostes en les taules d'aquells veïns, donant-se'ls bou i arròs, sucre i canyella, olla gran dins de la xica, és a dir abundant fartuòrum. Se fa festa també per Sant Sebastià màrtir, patró del poble en aquella iglésia i concorregut jubileu. També s'hi fa festa per la Mare de Déu de la Font de la Salut i en l'ermita de Nostra Senyora de Vellvitja en lo dia 8 de setembre, un quart d'hora distant del poble de L'Hospitalet, en les terres de Marina.

En quant a capellans residents, són lo senyor rector, dos otres vicaris i lo mestre de minyons, si és capellà. Lo ermità de la Mare de Déu de Vellvitja fa d'escolà major i porta la creu en professons i enterros. La rectoria, que la dóna lo senyor capiscol de la Seu, és la més pingüe de tot aquell rededor.

Detràs de l'altar de la Mare de Déu de la Font de la Salut s'ou de contínuo murmullo d'aigua que mana d'una font, no veient-se en ninguna altra iglésia fora d'esta, lo qual altar, amb altres, queda lo primer en la primera capella fonda a la part de l'evangeli i costat de la sagristia i al davant d'est n'hi ha altre igual amb alguns altars i lo nou de Sant Sebastià. Lo campanar queda un poc endavant del frontis de la parròquia, qual és d'hechura ochavada, tot de pedra i no molt alt, pues que molt poc puja de la teulada de la iglésia, i el volta dalt una balustrada. Té vuit finestrals amb enreixats de pedra en ses voltes en quiscun i sols quatre campanes, dos grosses i dos petites, una en cada finestral i, sent vuit los finestrals, falten quatre campanes més. Prou n'hi ha per tocar a morts i a festa. La grossa, nomenada Eulàlia, és bastant sonora i fina, i la segona, nova de pocs anys, també un punt més alta, i consonen molt bé quan toquen a festa i a morts. Hi ha en lo campanar rellotge d'hores i quarts. La campana grossa toca les hores, i la mitjana de les dos petites, los quarts, a no tocar a morts o a festa. Volta a una com galeria los costats i detràs de la iglésia.

Lo carrer a son davant, que és lo Major, és bastant llarg i ample, òlim pas de més cotxes i carruatges per anar a Madrid. Les cases de dit carrer són de pagesos i d'oficis mecànics, amb los de liberals de metge i apotecari. A mig carrer és la font del comú en una petita plaça. Des de la rectoria a la iglésia, a son davant, mèdia un pont cobert al costat i del cementiri, d'una arcada sola, de color vermell amb una tarja blanca a la vora de l'arc amb la inscripció llatina que diu: «Adoraverunt Deum et deinde regem». Sobre del pont hi ha alguns balconets, quedant lo cementiri tancat al costat de la iglésia amb portal i barandilles de fusta, amb una quartilla sobre del portal del cementiri que diu: «Puix a quant lo món alaba / dóna fi la sepultura, / no vulles res que no dura / i no témies mal que s'acaba». Esculpides que queden tals lletres en la mateixa pedra sobre d'aquell portal i d'allò ben adequades a la mort, que tot ho acaba. La glorieta del senyor rector i passeig a peu pla a la dita glorieta és de gust.

En quant a les cases de L'Hospitalet, les de més nomenada són la de Cortada, vulgo can Xerricó, amb l'adnexió de 10 cases noves fins al cementiri, totes iguals; la de Famadas, a l'últim del carrer dret a Cornellà; les de Molinas, Amat, Borràs, don Thomàs Fetjó, Nadal, dins i fora de L'Hospitalet, àlias la torre dels Padres per haver estat amb la hisenda, avui de Nadal, dels padres jesuïtes; la d'Alemany queda apartada un quart d'hora de L'Hospitalet, dalt d'un collat a la banda del nord; la de Mèlich, la de Pau Prats, àlias d'en Pau de l'Arna, pagesos acomodats. Les demés cases són de pagesos que se les passen medianament, comparets, treballadors i de pobra gent. De les dones i minyones, n'hi ha algunes que ja vesteixen com de la classe mèdia de menestrales de Barcelona, i les demés com de l'art de la terra. Sos trages són faldilles d'indianes, de blauet i baieta vermella, gipons de lo mateix. De cares boniques, rares se'n veuen, les més, passadores. De coneguts i conegudes de l'autor, alguns.

Prop de la torre d'Alemany és la del doctor Cervera. La torre de Nadal, òlim dels padres jesuïtes, queda més baixa, mitjançant la riera a la vora del clos de casa Cortada, vulgarment casa en Xerricó, etc.

En quant al terreno, no és tant sa com lo d'Esplugues i Sant Just, per ser fondo, prop del riu i dels estanys de Port i Remulà, que sol haver-hi aigües embassades que ocasionen febres i malalties epidèmiques a molts i moltes de per allí.

La torre d'Andrade, que és dels senyors marquesos de Ciutadilla, a les últimes cases de L'Hospitalet, un poc apartada hàcia a un collat, amb un caminal amb arbres, que fineix a la vora del camí que va a Cornellà, és de pertenència de la parròquia de dit lloc de Cornellà i no de L'Hospitalet, amb tot de ser-ne més veïna, i també prop d'esta la de don Felip Mercader hàcia Cornellà. <La torre de la pubilla Casas i la Torre Marina van incloses en l'explicació del terme d'Esplugues>.

Al veïnat de L'Hospitalet queden dos ermites i capelles en la vasta planura de la Marina, l'una més cerca dels estanys de Port, de Santa Eulària Provensana, i l'altra de la Mare de Déu de Vellvitja, en les immediacions del poble de L'Hospitalet hàcia al riu i a la vista del lloc del Prat. En esta última acut molta gent de L'Hospitalet i de tota aquella comarca en lo dia de Nostra Senyora de Setembre, que és sa festa major, i en lo dia de Sant Jordi tots los anys lo poble de L'Hospitalet hi acut en professó de pregària.

LES FESTES DE SANT ROC

El *Calaix de Sastre* recull d'any en any una sèrie de descripcions de com era la festa major de L'Hospitalet: transcriu les dels anys 1792, 1793, 1795, 1796, 1798, 1799, 1801, 1803, 1804, 1806 i 1807. La que segueix correspon a l'any 1792:

Dia 18 d'agost. Sent trasladada la festa de Sant Rocgloriós en lo poble de L'Hospitalet a demà diumenge 19, que és lo gloriós patriarca sant Joaquim, pare de Maria Santíssima, he determinat arribar esta tarda dissabte 18 al mencionat Hospitalet per passar-hi demà, festa de Sant Roc, i vinent dia dels Sants Màrtirs, que la fa la casa de Molinas d'allò més solemne que dir-se puga. Passo a començar esta relació i veure si tindrà suc i bruc tota ella; moquem-nos-hi primer i prenem-hi polvo. Feta ja esta diligència, la començo així, i eixirà lo que eixirà.

A dos quarts de 7 de la tarda amb companyia de mon estimat fill hereu de tots mos béns mobles, immobles haguts i per haver, i la família corresponent de criats, lacaio i cotxero, hem eixit de Barcelona, coberta l'atmosfera de núvols i lo cel rogent a ponent sobre Sant Pere Màrtir, que indica pluja o vent. De pols en lo camí era, amigos, broma, i amb tal pestara de broma, i no embromats de cap, fora de jo una poca de flucció, casi tras de l'orella dreta, hem arribat sans i salvos a L'Hospitalet a 1 quart de 8 tocat, entrant cotxe, persones i bèsties al clos de Can Xerricó, i dret dintre luego de desencotxats a l'entrada.

Les dones estaven de tràfec dins de la cuina, havent-hi no sé quantes martes per apariar la bucolina de demà i lo sopar d'esta nit. La principal de totes era la dona del senyor batlle, vull dir la Marieta, que anava sol·lícita en les feines caseres com a bona mestressa que és, no descuidant-se res en lo tinter.

La diada de Sant Roc

Puc dir que em só llevat antes que el sol, per haver-ho practicat a dos quarts de 5, i lo sol al present fins a 1 quart de 6 no vol traure la cara que alegrar a tot l'Univers.

Llevat que he estat, compost amb casaca, jupa, perruca i tot, ben rentat i ben eixugat, me'n só anat a la iglésia a oir missa devent-se dir la matinal.

Al matí, missa i processó

Entrat a la iglésia hi havia poca gent llavores, i los sagristans apariaven la tovalla de la mesa de l'altar major i xerraven prou amb altres que els ajudaven. Tot seguit, arreglada esta facècia, han encesa la crendença i dos ciris a sant Roc davant de la porteta del sagrari. S'han encesos, si bé que ja ho eren, quant jo he entrat a la iglésia, los ciris de l'altar de sant Roc. He oït instruments músics dalt al cor, i trempats que els han hagut els músics, amb lo clarí d'allò ben penetrant, i a ratos la flauta dolça, han començat a cantar los goigs de sant Roc, i lo capellà vicari mossèn Francesc Espinàs amb la capa pluvial encarnada, que m'ha paregut gra de turc amb floretes blanques, acompanyat dels prohoms, confrares de sant Roc, administradors, sagristans o què sé jo què, amb sos blandons a la usança de la terra, han anat a la capella del sant per cantar lo tal capellà l'Oremus. Després, deixada la capa i revestit amb la casulla, ha celebrat resada en l'altar major la missa matinal, i cop de rotllo de campanes al començar la santa missa, i los músics dalt al cor cop de bufar i tocar.

Per lo carrer ja anaven arribant carros, silles volants amb gent d'un i altre sexo, i amb lo cavall de sant Francesc molts altres. Lo dia és clar i fresc per ara un poc en demasia, que indica que les nuvolades d'ahir tarda donaren copiosa pluja, calamarsa o pedra per amunt.

Arribà l'hora de la Professó de Sant Roc al tenor de cada any; per consegüent és per demés repetir-la. Acabada la Professó, s'ha començat lo solemne ofici, congregada que quedava tota la gent en la iglésia...

A la tarda, ballades a plaça

Des d'allí deixant a un costat de carrer a tot aquell encadenament de silles vollants, birlotxos, carros, cotxes i demés embarassos de taules de torrat, gent i broma, que se'n passava la claror amb tanta pols, hem eixit a plaça, i caos declarat en tot lo circuït, ballant lo jovent d'ambos sexos dintre del círcol una contradansa, si bé que més prest lo ball pla o altre ball sèrio. Rodant les dones endavant i los hòmens reculant com los corders, i los peus com los que trepitgen raïms, i un que anyadia alguns brincos endetràs. La varietat de fisonomies, vestuaris i adornos eren com de festa major de L'Hospitalet, i los vanos no dels ordinaris, drincant la plata en la sotacopa d'uns i altres balladors per regalar vanos a les balladores. La música era prou bona i l'oboè o clarí s'hi avenia molt bé, i no menos lo contrabaix que tocava el Po de la viola de Sant Felip, que el trauria de la plaça.

Luego de plegada la dansa, d'allò ben carregat de pols, hem pujat a casa del fuster ferrer, cantonada a dita plaça, sent totes les finestres ocupades de mirons del ball popular d'un i altre sexo; així mateix els demés balcons de per allí i finestres. Mos fills ja eren en dita casa del fuster, i junts nos hem tornat a casa poquet a poquet, per causa de tant aplec de poble d'anants i vinents en lo carrer i los embarassos en ell de tanta silla volant i carruatges que encara no arriaven cap a Barcelona.

Arribats a casa hem fet companyia a l'amigo canonge i agasajant-nos amb aigua i sucre i lo xocolate amb bescuits i pa tot seguit i sos bons gots d'aigua fresca. Després l'amigo Ponsich i lo patge dintre d'un birlotxo o silla volant se'n són tornats a la torre a Sarrià, i jo he allargat un poc esta escriptura fins a tenir-ne prou...

La gresca nocturna

Jo me'n torní a casa, i en la del davant d'un mestres de cases se cantava algun bolero amb guitarra i la veu, no sé si d'home o dona; de tant en tant alguna música s'oïa i tabola de silles volants corrents per lo carrer d'anants o vinents, i bulla, com que en L'Hospitalet era nit de bulla, sent tranquil·la i lo cel estrellat per los que tenien humor d'anar a sarau a plaça i a les cases, que és cosa de jovent.

Sopats que haguérem, arribà se pot dir un tros de moixiganga fora de no haver-hi carro triomfal, sí sols mossos de L'Hospitalet amb trossos de teia encesa, ja que no eren atxes de cera, que venien a buscar una cobla de cegos, si no tots, alguns, acompanyant-los amb llum al joc de la pilota, on formaven estos mossos lo sarau de la nit; i d'estos, Domingo Riera, galant minyó, fadrí sastre en Barcelona, vestit amb jupeta a la moda, de lanquis grocs, calces un poc ajustades, mitja blanca de fil, sabates ben ajustades amb sivelles de plata a la xartre en elles i en les xarreteres, amb ret negre en el cap. A tots estos i als músics los seguírem, rodant lo poble i dirigint-se a la tanca del joc de la pilota.

A la plaça, amb graella il·luminada amb teia a un cantó, s'hi ballava, sent summa la concurrència de jovent, havent-hi contrabaix com a la tarda.

L'"endemà, la festa continua

Tal dia 20 d'agost, que celebra la Iglésia la festa del Doctor Mel·lífluo sant Bernat, abat de Claraval, ha amanescut clar com un espill, és dir, serè, i fresc com una rosa. I jo també, fresc com una rosa i eixerit com un pèsol, em só llevat, esperant amb alegria la solemne funció a la iglésia de L'Hospitalet dels Sants Màrtirs, que tot lo poble venera i amb molta raó.

A la tarda, gatzara a can Xerricó

Passaré a explicar la tarda i concluiré amb aquest dia les dos festes de Sant Roc i la dels Sants Màrtirs.

In primis, no havent-nos olvidat del dinar, i molt bo que ha estat, amb algun plat llaminer, com era lo d'escaldums o camp de batalla, i lo de peres rellenes amb suc de most, ha seguit la diversió a baix a l'entrada de sarau popular a 3 quarts de quatre, que s'ha començat, i a 4 hores era ja una broma, pues que no es veien més que cossos, braços, cames i peus en moviment contínuo, amb la música de dos o tres violins i una viola, als quals s'han anyadit flautinets, que se n'entraven al cervell per més alterar la cosa, si bé que no tant que excedís dels límits prescrits per lo amo de can Xerricó i lo senyor batlle del poble, empunyant la vara de la justícia per contenir a qui es desmandàs. Jovent en los dos sexos era tant, que per no saber treure'n lo compte l'he deixat en lo tinter...

Entre la tabola de baix a l'entrada he vist per allí rodar l'home amb lo garrofó amb l'aigua amb neu pegat a les espatlles, però no era aquell cert de Barcelona nomenat Llorenç, que va dient pels carrers: «Freda la neu, gelada la neu, fresca i refresca, aqua frigida non solvitur» i altres plagàries, perquè li esquitxin moneda los que vulguen beure.

Algunes jovenetes he conegut, d'estes la jove del fill de Rafel fuster, anomenada Margarida: si bé que havia bufat un poc lo pebre era bastan passadora de cara, fent-la de prou bona minyona, i lo ben vestida i adornos en ella suplien lo demés que faltava a sa fisonomia. L'altra era donzella filla de Can Norta i còpia autèntica de la cara de son germà l'hereu. L'altra era forastera, natural de la vila de Granollers, prou vistosa de cara i cabalment tocaia de l'autor d'est llibre, Calaix de Sastre.

A cerca 6 hores amb ordre meva i del senyor batlle s'ha plegat lo sarau, pues que bastant havia suat lo jovent, no volent per consegüent que suassen més ballant i a voler continuar se n'anassen a altra casa. Lo doctor Ramon Ribera amb mos estimats fills excepto l'Antonet, luego de pres tothom xocolate sucant-hi pa i algun bescuit, amb gots d'aigua fresca a l'últim, posat que hagut les mules lo Francesc al cotxe, se'n són tornats a Barcelona...

I a la nit, com a colofó, una tabola particular

...i jo me'n torní a casa esperant l'hora després d'haver sopat d'arribar a casa Molinas a divertir-m'hi un poc, prometent-me bastanta tabola allí amb tanta gent de bon humor com hi havia.

Faltava'm atxa de vent o un tros d'atxa o teia per notropessar per lo carrer anant-hi, amb tot que lo cel estava enterament serè i estrellat amb molt tranquil·la nit. Lo Paulino s'ingenià fent una atxa de canyes, qual s'encengué, i lo Chena ens féu llum fins a casa Molinas, que a poc més ens quedam ja sense atxa, per lo ja molt curta de dos palms. A l'era davant d'aquella torre vérem a molt jovent de dones, al metge doctor Ribas, a son fill frare dominico, a alguns pagesos, etc.

En tal cojuntura sopaven los amigos dalt al mig de la sala i tot just s'hi eren posats, segons m'ho digué lo sr. Pere Florensa, apotecari, que el trobàrem allí cerca en lo carrer travesser al major, que en venia.

Doctor Gaspar ja ens isqué a predicar al balcó de la sala, convidant a tothom que pujàs oint enraonament a baix. Pujàrem tots i totes, entrant-nos a la sala amb ample i prou llarga taula al mig, posades les estovalles, posats los tovallons cada u al pit amb vianda al plat i al davant amb gran remenament de forquilles i ganivets, amb porció de pa quiscun, i bullassa forta. El doctor Garspar estava en cap de taula i los demés així com venien, ja cantaven, ja xiulaven, i ja movien broma. Lo pare de la broma ja se'n pensà una luego així com me veu, pues que descuidant-me un poc me tirà lo seu tovalló a ma perruca, i jo li torní al cap.

Acabats de sopar cantaren "Benedicamus Domino" i "Jesu tibisit gloria" i foren gràcies cantades, i lo famós xantre Figueras hi cridava d'allò bé, i los demés que el seguien. Semblava un poc aquell sopar als dels ermitans després de la professó de Sant Magí a Sant Pere, que tothom los anava a veure sopar molt temps atràs a la fàbrica d'en Canaleta.

Després se n'entraren a l'aposento contigo a la sala a la part de tramuntana a arreglar lo faristol i papers de solfa per tocar i cantar un rato no sé què ària o rondó. Totes les dones seguiren. D'estes eren totes les de casa en Norta amb Rafela Saurí, natural de Granollers, i altres que no em recordo quines eren. Tots i totes s'assentaren a les cadires, formant estrado de repente per oir la serenata, que escassament arribà a quart d'hora, començant per un pas harmònic, cantant lo Figueras i lo Carlos Vagué, organista de la Seu, que em paregué oir aquella música tan patètica que s'ou en Dijous i Divendres Sant en la catedral detràs del monument; sols la llàstima fou que durà poc. Luego immediatament lo famós xantre Figueras i lo Carlets amb los violins i contrabaix es posaren a cantar un duo, i lo tal Figueras remedava un perfet bufo amb uns ais que hi feia entrar, que pareixia eixir de lo més íntim de son cor. S'acabà amb lo duo la serenata, i a no pensar isqueren dos a ballar pel quarto, tots abrigats amb un llençol, que era un bon entremès. Lo doctor Gaspar no es cobrí amb ell les espatlles, ni amb lo matalàs, sí que anava passejant-se per allí amb lo balandram o lloba i mocador al coll per dur-lo més desahogat. A mi veient-me enraonar amb la Rafela Saurí i amb les de casa en Norta em tirà una xinel·la, que la hi vaig així mateix tirar. I altre rato d'improvís doblà una barreja de cartes a mes orelles, que semblava alçar-se'm a mon costat tot un vol de perdius. Vaja cèlebre l'amigo, com sempre.

...I comiat

...i sent acabades les festes en aquest any en L'Hospitalet, continuaré les de Barcelona, havent-me-n'hi tornat en la declinació de la tarda.

Per completar aquesta descripció, s'hi poden afegir aquests fragments corresponents a les estances d'altres anys.

Sobre les noies de L'Hospitalet:

...nimfes d'aigüera belles i galanes de L'Hospitalet...

...a més d'anar ricament vestides algunes pageses, les realçaven altre tant més, a estes, a les demés casades i per casar, és a dir les donzelles, sa gran honestedat en los vestits, tapades de coll i pit amb

corbates, cotilles ben ajustades als cossos, guardapits, així també mostrant tota la cama, esta en totes honesta, i així en lo ballar i accions, bon exemple que en podien prendre tantes casades i filles indecentes i escandaloses en son port, en la línea de les currutaques més boges de Barcelona, sens cotilla, mostrant pits i braços d'allò ben descoberts, llaços de Satanàs...

Sobre els joves:

...jaleco al coll, camisola suada, pipa i cigarro a la boca...

...que xirinola en lo carrer hi havia de jovenalla en los dos sexos a tot arreu, i una il·luminació com tros de moixiganya, fora de no finir amb carro triomfal, que desde la plaça venia àzia nosaltres, que hi anàvem, fins al número de 20 jóvens amb trossos d'atxa o teia encesa. Ja hi havia de tabola corrent amb les atxes, obrint-se algun coet i piula i àdhuc alguna carretilla a l'aire en la plaça.

Sobre les ballades a plaça:

... bona música de 5 o 6 músics amb clarinets i un contrabaix, no sé si també un o dos violins, i lo que tocaven eren simfonies amb passos de minuets o balls sèrios de plaça...

...los músics cop de suar i tocar, i los balladors i balladores cop de suar i córrer fent espolsa que espolsa amb les faldilles i treig de les sabates, que era en bona fe una bona tabola quan moltes parejes corrien la contradansa amb tal cúmul de faldilles i blauets gipons d'est i d'altres colors ben ajustats a les cintures d'aquells cossos femenins, rets encarnats i corbates de colors...

BIBLIOGRAFIA

RAFAEL D'AMAT I DE CORTADA, BARÓ DE MALDÀ. *El Col·legi de la Bona Vida*. Presentat per Alexandre Galí. Ed. Selecta. Barcelona, 1954.

RAFAEL D'AMAT I DE CORTADA, BARÓ DE MALDÀ *Viles i ciutats de Catalunya*. A cura de Margarida Aritzeta. Ed. Barcino (Biblioteca baró de Maldà). Barcelona, 1994.

RAFAEL D'AMAT I DE CORTADA, BARÓ DE MALDÀ *Costums i tradicions religiosos de Barcelona*. Arxiu Diocesà de Barcelona. Akribos. Barcelona, 1987.

RAFAEL D'AMAT I DE CORTADA, BARÓ DE MALDÀ. *Badalona en las postrimerías del siglo XVIII y en los albores del XIX (Estancias de Don Rafael de Amat y de Cortada en Can Peixau)*. Pròleg i transcripció de Josep M. Cuyàs Tolosa. Badalona, 1948.

AMICS DE MALDÀ. *Maldà. Recull de treballs històrics*. Casal parroquial. Maldà, 1982.

CODINA, Jaume. *Els pagesos de Provençana (984-1807). Societat i economia a L'Hospitalet preindustrial* (vol. 3). Ajuntament de L'Hospitalet i Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1988.

CURET, Francesc i ANGLADA, Lola. *Visions barcelonines*. Ed. Alta Fulla. Barcelona, 1981.

Gran Enciclopèdia Catalana (vol. 1). Article "Amat i de Cortada, Rafael d'". Joan Lluís Marfany. Barcelona, 1970.

Gran Geografia Comarcal de Catalunya (vol. 9). Article "Maldà". Fundació Enciclopèdia Catalana. Barcelona, 1983.

Història de Catalunya (vol. 5). "La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868)". Josep Fontana. Ed. 62. Barcelona, 1988.

MARCÉ I SANABRA, Francesc. *25 imatges de la història de L'Hospitalet*. L'Hospitalet de Llobregat, 1979.

MOREU-REY, Enric. *El naixement del metre*. Biblioteca Raixa. Ed. Moll. Mallorca, 1956.

RIQUER/COMAS/MOLAS. *Història de la Literatura Catalana* (vol. 6). Part Moderna, per Antoni Comas. Ed. Ariel. Barcelona, 1985.

SOLER I AMIGÓ, Joan. *Els noms de les escoles de L'Hospitalet* (Sant Roc, Prat de la Manta). Ajuntament de L'Hospitalet, 1983.

L'H
millor que millor